

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—VOLUME : VI
CÜZ — PARTS : 1 - 2
1975

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1975

Bertrandon de la Broquière

ve

Seyahatnâmesi

(1432 - 1433)

Semavi EYİCE

Türk tarihi hakkında yapılacak araştırmalarda, yabancı seyyahların yazdıkları hatıraların önemi ötedenberi bilinir. Aynı şekilde coğrafya, tarihî topoğrafya ve sanat tarihi hususlarında da seyahatnâmelerden geniş ölçüde faydalanmak mümkün olmaktadır. Türkler ve bilhassa Osmanlı devleti Avrupa'da devamlı olarak merak uyandırdığından çeşitli dillerde yazılan ve yayınlanan seyahatnâmelerin sayısı büyük bir kütüphaneyi dolduracak kadar çok ve zengin olmuştur. Ne yazık ki bu çeşit baskıların tam, hiç değilse belli başlılarını içine alan bir kütüphanemiz yoktur. Bu yolda bazı meraklılar tarafından girişilen denemeler büyük bir koleksiyon meydana getirmeğe kadar gidememiş ve bu meraklıların ölümleri ile de büyük bir emekle topladıkları seyahatnâmeler dağılmıştır. Bugün bazı kütüphanelerimizde pek çok sayıda bu türden kitap bulunmakla beraber, bunların hepsinde de çok önemli boşluklar, eksikler göze çarpar¹. Ayrıca bu seyahatnâmelerin - gayet tabii olarak Türkiye ve Türkler hakkında içinde bilgi olanların - tam bir bibliyografyası da

¹ Seyahatnâmelerin yurt dışındaki en mükemmel koleksiyonlarından biri Washington'da Bliss ailesi tarafından kurulan *Dumbarton Oaks* kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu kitaplar bir elçi olan Robert Woods Bliss tarafından bir araya getirilmiştir. Çok zengin bir koleksiyon da Atina'da Gennadios kütüphanesindedir. Bu da İoannes Gennadios (1844-1932) adlı bir elçi tarafından toplanarak bir vakıf halinde bırakılmıştır. Bu ikinci kütüphanenin seyahatnâmelere dair kataloğu iki cilt halinde yayınlanmıştır. Sh. H. Weber, *Voyages and Travels in Greece, the Near East and Adjacent Regions made previous to the Year 1801*, Princeton 1953; *Voyages and Travels in the Near East made during the XIX Century*, Princeton 1952.

yapılmamıştır². Derhal şunu belirtmek yerinde olur ki, bu sanıldığından çok daha güç olan bir işdir. Değişik memleketlerde, farklı dillerde, bazen birden fazla baskılar halinde yayınlanan bu kitapların, eksiksiz bibliyografya referanslarını derlemek, bundan başka bu seyahatnâmelerin tercümelelerini tesbit etmek uzun, dikkatli ve sabırlı bir çalışma gerektirir³.

Bizi ilgilendiren seyahatnâmelerin henüz yeteri kadar dikkati çekmemiş ve bunların üzerlerinde yeteri kadar durulmamış olduğu bir gerçektir. Bugüne kadar bu tür eserlerden bazıları günlük gazete makalelerine konu olmuş sadece bir kaçının tamamı veya önemli parçaları dilimize çevrilmiş, bir kaç ise, etraflı makaleler ile değerlendirilmiştir⁴. Biz de çok yıl önce küçük bir dergide, ilmî bir değerlendirme yoluna gitmeksiz beş seyahatnâmeyi tanıtmış, bunların özetleri ile birlikte bizi ilgilendiren yerlerinden parçaları dilimize çevirerek sunmuştuk⁵. Şimdi burada giriştiğimiz deneme, bir bakıma bu yazı dizisinin daha ilmî bir devamı sayılabilir. Bir makale ölçüleri içinde, XV. yüzyılın Türk âlemi hakkında değerli bilgiler veren bir seyyahın yol notlarını tanıtmaya ve bunları değerlendirmeye çalışacağız. Türk diline bütünü ile çevrilerek kazandırılmasına kadar, bu yazımızın fayda sağlayacağını umuyoruz⁶.

2 Ufak ve unutulmuş bir deneme olarak, şu bibliyografyayı da burada hatırlatmak mümkündür. A. Leval, *Voyages en Levant pendant les XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles - Essai de Bibliographie*, Budapest 1897, bu broşür «*Revue d'Orient et de Hongrie*»'den ayrışmasıdır. Gennadios kataloglarından sonra bu otuz sahifelik bibliyografya denemesi fazla bir değer taşımamaktadır.

3 İstanbul ile ilgili seyahatnâmelere dair bir denemeyi biz de yaptık. bkz. Semavi Eyice, *İstanbul-Eski Eserleri*, maddesi *İslâm Ansiklopedisi*, V₂, s. 1214/137 - 1214/144. Bu bibliyografyayı daha da geliştirerek bir gün yayınlamağı düşünüyorduk. Hatta bunun için görebildiğimiz seyahatnâmeleri fişledik. Fakat ondan sonra aynı işi o kadar çok kimsenin de yapmakta olduğunu öğrendik ve bu çalışmaya şimdilik devam etmekten vazgeçtik.

4 Dilimize tam veya özet halinde aktarılmış yabancı seyahatnâmelerin bir bibliyografyasını yaptık, ancak makalemizin çerçevesini aşmamak için bunu ayrı bir vesile ile yayınlamağı uygun gördük.

5 *Eski seyahatnâmelere Türkiye ve İstanbul*, başlığı altında «*Türk Yurdu*» dergisinde 1956-1957 yıllarında sayı 253-266'da 12 makale yayınlanmıştır. Bunlarda Ebu El-Hassan, Arnold von Harff, Amédée Jaubert, Rus anonimi (J.C. von Struve ?), Marchebeus, G. Antoine Olivier'nin seyahatnâmeleri tanıtılarak özetlenmiştir. Türkiye'de hiçbir kütüphanede bulunmayan, K. Krumbacher (1856-1909)'ın seyahatnâmesi hakkında Almanya'da hazırladığımız makale ise, yayınlanmak üzere gönderdiğimiz bir dergi redaksiyonunda kaybedilmiştir. Bu makaleyi tek nüsha olarak yazdığımızdan elimizde başka birşey yoktur.

6 Türk Tarih Kurumu'nun 20-26 Ekim 1961 de düzenlediği VI. Türk Tarih Kongresi'nde bir konuşmacı Bertrandon de La Broquière hakkında bir bildiri vererek Türk Tarihi bakımından çok değerli olan bu eseri dilimize çevirdiğini müjdelemişti. Bu satırları yazdığımız 1974 yılına kadar bu tercüme yayınlanmadı. Bu bildiri Kongre kitabında da özet halinde olmadığı gibi, verenin adı da yoktur.

Burada tanıtacağımız seyahatnâme'yi yazan Bertrandon, Fransa'da Toulouse yakınında La Broquière arazisinin sahibi olan Guyenne'li bir asilzâdedir. Bu yerin adı eski kayıt ve kaynaklarda değişik olarak; La Brequère, La Broquère, La Brocquière hatta La Blouquerie biçimlerinde yazılmakla beraber La Broquière artık kabul edilmiş olan şekildir. Asalet armasında bir altın aslan resmi olan La Broquière'lerin soy kütüğü tam olarak bilinmez. XIII. ve XIV. yüzyıllarda bu soydan bazı adlara raslanır. Bertrandon ise birdenbire 1421'de tarih sahnesine çıkmaktadır. Bu tarihte Bertrandon de La Broquière, Bourgogne dukası Philippe le Bon (1396 - 1467)'nın yanında *écuyer tranchant* olarak bulunmaktadır. 1423'de Philippe onu özel görevle Jean comte de Foix ve Navarre kralı III. Charles'ın yanına göndermiş, iki yıl sonra (1425'de) ona maaş bağlayarak Baş *écuyer tranchant*'ı yapmış, 1428'de ona Vieil-Chastel şatosu ve arazisini ömür boyu bağışlamıştır. 1432 yılında ise Philippe le Bon, Bertrandon de La Broquière'i Doğu'da bir «gizli» seyahât ile görevlendirmiştir.

Bertrandon de La Broquière, 1432 yılında Venedik'ten bir gemi ile Akdeniz'e açılarak Yafa'ya çıkar, Kudüs'e, buradan da çevredeki kutsal yerlere gider. Fakat hristiyanlığın kutsal yerlerine ziyaret görüntüsündeki hac seyahatinin devamı, tamamen diplomatik bir mahiyet alır. Seyyah, Suriye'ye oradan Anadolu'ya çıkar, boydan boya Ramazanoğulları, Karamanoğulları, ve Osmanoğulları beyliklerinin topraklarından geçtikten sonra nihayet, henüz Bizans İmparatorluğu elinde olan İstanbul'a gelir. Burada biraz kaldıktan sonra 23 ocak 1433'de yola çıkar. Edirne ve çevresinde hayli dolaştıktan sonra, Filibe, Belgrad, Buda ve Viyana'ya uğrayarak yurduna döner.

Bertrandon bir hacı gibi doğuya gitmiş, fakat gizli ajan olarak görevlendirildiğinden İslâm devlet ve beyliklerinin başlıcalarını dolaşarak karayolundan geri dönmüştü. O çağda son derece de güç olan bu uzun seyahatin esas gayesi Türklerin politik durumlarını yerinde incelemek, Philippe le Bon'un yapmağı tasarladığı bir Haçlı seferi için zemini yoklamaktı. Nitekim Philippe bu düşünce ile kuvvetleri ile yola çıkmış fakat birdenbire Almanya'dan geri dönmüştür. Osmanlı beyliğinde on iki yıl yaşayan bir italyan, Giovanni de Torzelo, 16 mart 1439 tarihinde Floransa'da bir rapor yazmış bunun metni sonra Philippe'e müslümanların kuvvetleri hakkındaki bilgilerle birlikte, Andrea de Pelazago ta-

7 Bu *écuyer tranchant* terimine dilimizde bir karşılık bulamadık. Bu ünvana sahip kimseler bir hükümdarın sofrasında hizmet ediyorlardı.

rafından gönderilmiştir. Bourgogne dukası Osmanlı Beyliğini en iyi tanıyan Bertrandon de la Broquière ve Sire de Wavrin'den Torzelo'nun raporu hakkında görüşlerini sorması üzerine De Wavrin, Haçlı seferine hemen değil bir yıl sonra, bütün hristiyan devletleri bu projeye ilgilendirildikten sonra girişilmesini tavsiye etmiştir. Torzelo'nun Bertrandon tarafından italyancadan fransızcaya çevrilen raporu ile La Broquière ile De Wavrin'in düşünceleri elyazma olarak Bruxelles'de Bourgogne kütüphanesinde bulunmaktadır⁸. Bertrandon de La Broquière bir ajandır. Fakat içinde yaşadığı milleti iyi tanımağa çalışan, onun iyi taraflarını, meziyetlerini, başarı sebeplerini de görmesini, takdir etmesini bilen bir insandır. Kitabının sayfeleri çevrildikçe bu gayet iyi anlaşılır. Her fırsatta seyyah Türkleri, başka hristiyanlardan, meselâ Rumlardan, Macarlardan üstün tuttuğunu belirtir⁹.

Bundan sonra Philippe le Bon, ona daha birçok diplomatik görevlerle daha yakın seyahatler yaptırmıştır. Nihayet 1442'de Jean de Bernieulles'in kızı Catherine ile evlenmiş, gerek hizmetleri gerek bu nikâhı sebebi ile Bourgogne dukası ona hediyeler ve para vermiş, 1443'de Anvers yakınında Escaut ırmağı kıyısındaki Rupelmonde şatosu kumandanlığına tayin etmiş, 1444' de XII. Charles'ın yanına yeni bir diplomatik görevle yollamıştır. Adına Escaut kıyılarındaki bir çarpışmada da raslanır. Burada Bertrandon efendisi Philippe'in sancaklı mızrağını taşımaktadır. 1455'de kendisine Dukalığın çok bozuk olan malî durumuna rağmen para verilmiştir. Aynı yıl içinde Philippe le Bon ondan, vaktiyle yaptığı Doğu seyahatinin hikâyesini kaleme almasını istemiştir. Bertrandon 1457'de dukaya eserini takdim etmiştir. Az sonra da öldüğü bilinir. Seyahatnâmesinin *Bibliothèque Nationale*'deki 5593 sayılı bir elyazma nüshasının sonundaki kayıttan anlaşıldığına göre bugünkü kuzey Fransa'da Lille şehrinde 9 mayıs 1459'da ölmüş ve buradaki Saint Pierre kilisesine gömülmüştür. Bertrandon'un çocuğu olmamıştır. Dul eşi de az sonra Jean de Rubempré de Bièvres ile evlenmiştir.

Doğu seyahatinden döndüğünden 24 yıl sonra *Deniz aşırı seyahat* (= *Le voyage d'Outremer*) başlığı ile yazılan hatıralarında Bertrandon, evvelce aldığı notlardan faydalanmış ve bunları bir kâtime yazdırmıştır.

8 Jules de Saint-Génois, *Les voyageurs belges du XIIIe au XVIIe siècles*, Bruxelles t.z. (1846 ?), s. 23 not 1. Bu rapor La Broquière seyahatnâmesinin Schefer baskısının sonunda yayınlanmıştır.

9 Kaya Bilgegil, *Rönesans çağı Cihan edebiyatında Türk takdîrkârlığı*, Erzurum 1973, s. 94, bu kitapda Bertrandon de La Broquière'de çok az yer verilmiştir. Bu herhalde seyahatnâmenin yazılmasından çok sonra basılmasından, dolayısıyla de fazla yayılmamış olmasındandır.

Bu redaksiyonu Bourgogne sarayı tercümanı ve Lille'de Saint-Pierre kilisesi *chanoine*'i Jehan Miélot'nun yaptığı yolundaki hipotez dayanaksızdır. Seyahatnâmenin dört elyazma nüshası bilinmektedir. Bunlardan ilk üçü Paris'de *Bibliothèque Nationale*'dadır. Philippe le Bon'a bizzat yazar eliyle sunulan esas nüsha 9087 sayıyladır. Bunun içindeki bir minyatürde, Mussy l'Évêque kuşatması sırasında karargâhını kurduğu Pothières manastırı önünde sırtında zırhı ve arkasında askerleri ile Philippe le Bon görülmektedir. Karşısında atından inmiş ve yere diz çökmüş vaziyette elinde bir kitap ile Bertrandon de La Broquière tasvir olunmuştur. Arka plânda manastır, çadırli ordugâh ve daha arkada da şehir gösterilmiştir¹⁰. Bu elyazmadaki başka bir minyatür ise, tamamen bir Batı Avrupa şehri görünüşünde olarak İstanbul'u tasvir etmektedir¹¹. O sırada şehrin Türkler tarafından fethi aktüalite olduğundan, minyatürde bu olay canlandırılmış, ve şehrin dışında Türk kuvvetlerinin ordugâh çadırları belirtilmiştir. Minyatürün en ilgi çekici hususları, Türk kadirgalarının Galata sirtlarından aşırılışı ile Halicin ucunda Türkler tarafından yapılan fıçılı köprüdür¹².

Bibliothèque Nationale'deki 5593 ve 5639 sayılı diğer iki yazmadan başka *Bibliothèque de l'Arsenal*'da da 10 eylül 1460'da istinsahı tamamlanmış dördüncü nüsha bulunmaktadır. Bu nüshada da oldukça kaba çizgili resimler bulunduğu söylenmektedir. Bertrandon'un eseri hakkında Avrupa kütüphanelerinde derin bir araştırma yapmadığımız için, başka yazmaları olup olmadığını tesbite uğraşmadık. Bourgogne dukalığının topraklarına sahip olan bugünkü Belçika kütüphanelerinde de bazı yazmalar bulunabilir. Nitekim Bruges ve Bruxelles kütüphanelerinin çok eski kataloglarında La Broquière seyahatnâmesinin adına raslanır.

Seyahatnâme yazıldığı 1457'den ilk yayınlandığı 1804'e kadar, unutulmuş bir elyazma halinde kalmıştır. Dana Rouillard, Türkleri liberal

10 Bu resimler Schefer baskısında yayınlanmıştır. Fakat daha önce ayrıca da tanıtılmışlardı, bkz. Ch. Schefer, *Notes sur les miniatures ornant un manuscrit de la Relation du voyage d'Outremer de Bertrandon de La Braquière*, «Gazette des Beaux Arts» (1891) 7 s. ve 1 lev. (bu yazı görülemedi).

11 Bu resim Schefer baskısında s. 140-141 arasındaki metin dışı levhada basıldıktan başka şurada da yayınlanmıştır, J. Ebersolt, *Orient et Occident, Recherches sur les influences byzantines et orientales en France pendant les Croisades-II*, Paris-Bruxelles 1929, lev. VIII, yeni baskısı, Paris 1954, lev. XXXIV; aynı minyatür eksik fakat renkli olarak şu kitaplarda da görülebilir: P. Coles, *The Ottoman impact on Europe*, London 1968, s. 29, res. 15 (açıklaması s. 206'da); Ph. Sherrard, *Byzanz, Kaisertum zwischen Europa und Asien*, (Time-Life-Rowohlt) 1972, s. 178-179.

12 İstanbul panorama ve haritaları ile manzaraları hakkında hazırlamakta olduğumuz büyük araştırmada bu minyatürden de bahsedilecektir.

bir şekilde değerlendiren bu önemli eserin, yazıldığı yıllarda basılmayışını Fransızların Türkleri tanıması bakımından büyük bir kayıp olarak görür. Fransız kamu oyu din ayrılığı ile gözleri kararmış hacıların verdikleri bilgileri, İstanbul'un Fethi ve arkasından Rodos'un alınması ile menfi olarak destekleyerek, medeniyete gullanan barbar sürüsü olarak görmüştür. Halbuki bu kitap eğer o sıralarda basılmış olsa Fransızlar Türkleri daha olumlu tanıyacaktırlar¹³.

Deniz aşırı seyahat ilk olarak *Bibliothèque Nationale*'in elyazmaları bölümü muhafızı J. B. Legrand d'Aussy (1737-1800) tarafından keşfedilerek, önce Fransa İhtilâl takviminin VII. yılında (=1799) bir tebliğ olarak tanıtılmış, sonra uzun bir önsözle XII. yılda (=1804)'de kısmen yayınlanmıştır¹⁴. Bu eksik baskı ve önsöz az sonra İngilizceye çevrilmiş ve 1807'de basılmıştır¹⁵. İngilizce baskı sonra aynen tekrar yayınlanmıştır. Legrand d'Aussy'nin yayınladığı Fransızca metin de Hakluyt'un seyahatnâmeler dizisi içinde basıldıktan başka¹⁶, Anadolu tarihi coğrafyası hakkında değerli yazıları olan Louis Vivien de Saint-Martin (1802-1897) tarafından da özet halinde tanıtılarak önemi üzerinde durulmuş, Kıbrıs tarihi uzmanı Mas-Latrie de, La Broquière'in Karamanoğlu İbrahim Bey ile olan görüşmesini, seyahatnâmeden alarak işlemiştir. Ayrıca Rus (Bruun), Sırp ve Hırvat (Ristic, Matkovich, Jireček), İtalyan (G. Romano) tarihçileri onun seyahatnâmesi ile ilgili makaleler yazmışlar veya memleketlerini ilgilendiren parçaları tercüme etmişlerdir¹⁷. Marquis Léon de Laborde (1807-1869), *Deniz aşırı seyahat*'in bütününi yayınlamağı

13 Cl. D. Rouillard, *The Turk in French history, Thought and Literature (1520-1660)*, Paris t. s. 40-42.

14 *Voyage d'Outremer et retour de Jérusalem en France par la voie de terre, pendant le cours des années 1432 et 1433, par Bertrandon de La Broquière..... ouvrage extrait d'un manuscrit de la Bibliothèque Nationale, remis en français moderne et publié par le citoyen Legrand d'Aussy, «Mémoires de l'Institut National des Sciences et Arts-Sciences Morales et Politiques» V (yıl XII = 1804) s. 422-627. Legrand d'Aussy'nin metnin başına yazdığı önsözünde Fransız ihtilâl idaresine kendisini yarandıracak garip fikirler doldurduğu ve seyahatnâmeyi böyle değerlendirmesi tenkit edilmiştir. Bu yayını göremediğimizden, tenkitlerin ne derecede haklı olduğunu bilemiyoruz.*

15 *The Travels of Bertrandon de La Broquière, Counsellor and first Esquire - Carver to Philippe le Bon, Duke of Burgundy, to Palestine, and his return from Jerusalem overland to France, during the years 1432 and 1433...* Translated by Thomas Johnes..., Hafod-Cardiganshire 1807.

16 Th. Wright, *Early Travels in Palestine, comprising the narratives of Arculf, Willibard, Bernard, Saewulf, Sigurd, Benjamin of Tudela, Sir John Maundeville, de La Broquière and Maundrell*, London 1848.

17 Bunların bibliyografyası Schefer baskısının önsözünde bulunabilir.

tasarlamış ve hazırlamıştı. Fakat bu çalışma gerçekleşmeden kalmıştır. Seyahatnâmenin metni, zengin notlar ile birlikte, bu çeşit eserleri içine alan değerli bir dizinin idarecisi olan Ch. Schefer tarafından bizzat işlenerek, 1892 de Paris'de basılabilmıştır¹⁸. Bugün son derecede nadir kaptarlardan biri durumunda olan bu baskı, ilmi araştırmalarda kullanılan esas metni teşkil etmektedir. Biz de bu makalemizde Schefer baskısından faydalandık. Eski Fransızca dili ve yazılışı ile yayınlanan metin, bugünkü fransızcadan farklı olduğundan pek rahat okunamaz¹⁹. Biz, bu metnin seyahatnâme kısımlarını özetlemek yoluna gittik. Edirne'de Sultan Murad'ın huzuruna çıkışı ve Türkler hakkında verdiği genel bilgileri ise bir makale ölçülerini aşmamak için başka bir yazıya bırakmağı tercih ettik.

Bertrandon de La Broquière, *Denizasıırı seyahati*'nin ilk satırlarında, bu yolculuğu Philippe'nin emri ile yaptığını ve bu kitabı, Doğuya sefer yapacak hristiyan hükümdarlara rehber olarak hazırladığını bildirğine göre onun modern çağın ajanlarından başka birşey olmadığı açıkca anlaşılır. Fakat meraklı ve karşısındakini iyice tartarak hüküm veren akıllı bir ajandır. Bertrandon 1432'de şubat ayında yurdundan ayrılır, Fransa'yı güneye doğru geçerek, Chambery üzerinden Torino'ya gelir. Oradan, Bologna, Floransa üzerinden Roma'ya iner. 25 mart'ta Roma'dan çıkan seyyah, Rimini ve Ravenna'dan geçerek Venedik'e gider. Buradan da 8 mayıs günü hristiyan hacıları ile dolu iki gemiden birine binerek, Parenzo, Pola, Zara limanlarına uğradıktan sonra Mora'da Modon limanına uğrayıp, Girit'e geçer. Oradan Rodos'a sonra Kıbrıs'ın Baf limanında kısa duraklamalardan sonra Yafa limanına ulaşır.

La Broquière ilk defa müslümanlar ile Yafa'da karşılaşılır. Memlûk Sultanının memurları burada hacıların sayısını öğrenip, vergi alırlar. Hacılar Ramle'ye giderek buradan Kudüs'e varırlar. Bertrandon Ku-

18 *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de La Broquière, premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, Duc de Bourgogne* (Recueil de Voyages et de Documents pour servir à l'Histoire de la Géographie, depuis le XIIIe jusqu'à la fin du XVIe siècle: XII) Paris 1892. Ch. Schefer idare ettiği bu dizi içinde Türkiye ile ilgili olarak D'Aramon, Du Fresne - Canaye ve J. Maurand'ın seyahatnâmelerini de yayınlamıştır.

19 Schefer, metni yayınlarken bir «*édition critique*» yapmamıştır. Bu bakımdan kitabın ilmi sistemi eksik kalmıştır. İleride La Broquière seyahatnâmesi yeniden işlendiğinde bütün elyazmaları karşılaştırılmalı, hatta Legrand d'Aussy'nin modern fransızcaya çevirdiği metin de gözden geçirilmelidir. Schefer, uzun önsözünde XV. yüzyıl başlarında Doğu ve Batının siyasi durumu hakkında çok geniş bilgiler verdikten başka, metne eklediği dipnotlarda adları geçen tarihî şahsiyetler ve yerler hakkında da çok etraflı açıklamalar yapmaktadır. Bu yüzden biz makalemizin hacmini genişletmemek için bu çeşit açıklamalara girişmedik.

düs'ün kutsal yerlerini ziyaretten sonra Betlehem'i de görür. Sonra Sina'daki Katherina manastırını ziyaret için izin ister. Bu yolculuk için Sultana vergiden başka tercümana da bir ücret verilecek, ayrıca çöl araplarına da develerinden faydalanmak üzere herbir deve için on duka ödenecektir. Ayrıca hacıların hepsinin adları, yaşları yüzlerinin tarifi hattâ eğer varsa yara izleri kayda geçirilir. Bu defterin bir sureti Kahire'ye yollanır. Bertrandon, Hebron, Sukhariye hanı, Gazze üzerinden yola çıkar. Fakat hastalandığından Gazze'ye döner. Bir Arap onu Gazze yolunda basit bir çadır altında geceletir. Gündüz hastalığının devam ettiği görüldünce 4-5 Arap onu bir şilte üzerine yatırıp, öylesine yığurup mincıklar ki, sonunda seyyah bitap düşüp uyur. Hiç biri fırsattan faydalanıp onun iki deve yükü eşyasına ve iki yüz duka altınına da dokunmazlar. Bu garip tedavi seyyaha oldukça iyi gelir. Biraz iyileşince Kudüs'e geçer, ağustos ortalarına kadar orada kalır, sonra Akkâ'dan Beyrut'a oradan da Şam'a geçer. Hristiyanların Suriye'de at üstünde dolaşması yasak olduğundan yaya olarak girdiği Şam, büyük ve muhteşem bir şehirdir. Hemen her evin akarsuyu vardır. Bertrandon fransız asıllı (!) sandığı Sultan Berkuk'un büyük kervansarayından da bahseder²⁰. Şehrin nüfusunun yüz bin kadar olduğu söylentisini de kaydeder. Bertrandon Beyrut'a döner, buradan tekrar Akkâ'ya oradan da Nasırıye ile Tabor dağı ziyaretini yapar, ve bu bölgede biraz dolaştıktan sonra Şam'a gelir. Ertesi gün Mekke'den dönen üç bin develik surre kervanının ihtişamını seyrederek Kervanın şehre girişi iki gün iki gece sürer. Kervanda, Türk Sultanının yakını olan, kitabının başka bir yerinde belirttiğine göre Hamza Paşa'nın zevcesi olan bir Türk hanımı da, iki deveye bağlanmış, ipekli ve altın işlemeli bir tahtirevan içinde seyyahat etmektedir²¹.

Türklerin hac kervanı başına bir sürre emini koyduklarına dikkat eden Bertrandon, bu kervana katılarak Bursa'ya kadar gitmek ister. Türk hanımın kölelerinden Hayaldoula (=Abdullah) aracılığı ile Karamanlı bir tüccarla tanışır²². Onlar da onu kervan emini Hoyarbarach (=Hoca Barak)'a tanıtır. Seyyah, Bursa'daki bir kardeşini görmek

20 La Broquière takdir duyduğu müslümanları muhakkak hristiyanlığa bağlamağa gayret harcar. Hatta bazılarının bir kokuyu gidermek için (!) vaftiz oldukları gibi saçma bir de iddia ortaya atar.

21 Seyyah Hazreti Muhammed'in mezarını ziyaret eden Hacıların bazılarının, onu gördükten sonra yeryüzünde hiçbirşey görmeğe artık lüzum olmadığı inancı ile gözlerini kör ettiklerinden bahisle kervanda böyle iki kimsenin bulunduğunu bildirir.

22 La Broquière'in çok değişik bir şekilde yazdığı yer ve şahıs adlarını Schefer teşhise çalışmış ve bunların muhtemelen doğru biçimlerini belirtmiştir. Biz de bu okunuşları aynen aldık.

istediğini ve kervana katılmak fikrini açıklar. Deniz yolunda savaş olduğundan gûya kara yolunu tercih etmektedir. Sürre emini ona, kıyafetini değiştirmesini söylemesi üzerine, La Broquièrre derhal pazara koşar, iki beyaz uzun harmaniye, bir kuşak, bir seccade, heybe ve daha diğer lüzumlu şeyleri alır. Ayrıca hristiyanlara satışı yasak olduğundan gizlice silâh da satın alır. Bilhassa özel şekilde hazırlanan Şam işi kılıca da sahip olur, ayrıca bir de at alır. Bu atların ne kadar az yediklerini, nasıl nallandıklarını da belirtir. Seyyah eğerine müslümanların usulü olduğu üzere bir *tablzin* asıp, ayaklarına kırmızı çizmeler de geçirdikten sonra hazırdır. Kefeli bir yahudiden, türkçe ve italyanca olarak, yolculukta lüzumlu olacak bütün sözleri de yazan seyyah, yolculuğun daha ilk günlerinde, Baalbek'de atına yem istediğinde, etrafına toplanan on-on iki Türkün gülüşmelerine yol açar; ve türkçe öğrenmeğe girişir.

La Broquièrre, Şam'da son gün malına el konulacak olan bir Ceneviz tüccarının eşyasını korumak isterken başı derde girer. Önce Kadı sonra Şam Atabeyi Çarkutlu huzuruna çıkarılan seyyah bir fransız hacısı olduğunu bildirerek kurtulur. 11 ekim günü Şamdan çıkan seyyah bir gün evvel yola çıkan kervanı Baalbek'de yakalar. Burada Türklerin atlarını yemlemekte gözettikleri hususa dikkat eder. Ancak akşam geç vakit yem verilir ve birbirlerinin önünde bu iş yapılmaz. La Broquièrre, yerde uyumayı, şarapsız su içmeği ve başlangıçta çok zor gelmekle beraber bağdaş kurarak oturmağı öğrenir. Türklerin pek az da, yeteri kadar da yeseler, daima yüksek sesle Allah'a şükrettikleri, seyyahın dikkatini çeker. Bertrandon Karaman'daki bir kardeşini ziyaretten giden Mahommed veya Mehmed adında bir Memlûk çerkezi ile dost olur. Onunla yer, aynı çadırı paylaşır. Kervandan Antalyalı iki Türkmenle de ahbablık eder, beraber yerler. Bunların güzel çadırları vardır. Fakat Türkmenler bu zengin hristiyanlara beraber Halep'e gitmeği teklif ederek yolda öldürmeği tasarlarlar. Memlûk, onları aralarında tuz ve ekmek hakkı olduğunu, ve müslümanlar gibi hristiyanların da Allah'ın kulu olduklarını söyleyerek bu düşüncelerinden vazgeçirir. Ancak bu projeden La Broquièrre çok sonra haber alır. Memlûk bu Türkmenleri yanından uzaklaştırır.

Gün doğmadan iki saat önce kervan yola çıkar. Bertrandon kervan âdabı hakkında bazı bilgileri de verir. Homs'dan sonra, Rëstan'a uğrarlar. Hama'da Lorenzo Soranzo adında bir Venedikli ile tanışan seyyah onun misafiri olur, pazardan beraberce, lüzumlu eşya ve silâh ile su getirmeyen bir kepenek alırlar. Bertrandon Hama kasabası ile kalesini etraflı surette tasvir eder. Onun bir hristiyanın evinde kaldığını öğrenen Türk yol arkadaşları, kendisinden şarap getirmesini isterler. Fakat Lo-

renzo bunun çok tehlikeli olduğunu söyleyerek vermez. Bir Rumun evine gidilir. Burada bir halka halinde yere oturulur. Rum ortaya büyük bir şarap testisi koyar, hepsine birer kupa verir ve altı kişi, hiçbir şey yemeden içmeğe başlarlar. Sonunda ilk pes eden şaraba en alışkınları Bertandon olur; onlara artık kendisine içirmemelerini rica eder. Yanında oturan ve onunla *kardeş* diye konuşan bir Türk, onun yerine de içeceğini söyler. Ancak gece hana dönen seyyah burada kervan emini Hacı Barak'ı karşısında bulur.

Bertrandon, Hama'dan sonra bir köprüden geçer. Az sonra bir ovada 6-8 Türkmenle karşılaşılır. Bunların yanlarında silâhlı bir de kadın vardır. Bu Türkmen kadınlarının erkekler kadar cenkci olduklarını ona anlatırlar. Ve Fransız şövalyesi hayranlığını gizlemez. Böyle otuz bin kadar savaşçı kadın vardır ve hepsi de Surgadiroly yâni Zulkadiroğluna mensuptur²³. Bir ovadan sonra bir gün yol alırlar, güzel dağlık yerlerden geçerler. Buralarda pek az su vardır, pek çok harap köy geçerler. Geceyi bir Türkmen köyünde konaklayan seyyaha yıkılmış kiliseleri gösterirler. Kadınlarının yüzleri açıktır. Sadece küçük bir siyah peçeleri vardır. Ayrıca zenginliklerine göre sikkeler ve taşlar ile süslenirler. Türkmenler şaşılacak derecede iyi ok nişancısıdırlar.

Kervan Antakya'ya varır. Evvelce büyük bir şehir olan Antakya'da surların içinde ancak üçyüz kadar ev vardır. Burada Türkmenler hayvan yetiştirirler. Hiç bir yerde görmediği güzellikte tiftik keçileri ile geniş ve sarkık kuyruklu koyunları vardır. Yüklerini ise öküz ve mandalara taşıtırlar. Buranın sahibi Ramedang (=Ramazanoğlu) denilen «...büyük, zengin ve yiğit...» bir kimsedir. Memlûk Sultanı onu sonra Karmanoğlunun bir ihaneti ile yakalatarak öldürtmüştür. Antakya'dan çıkınca Negre denilen ve üzerinde harap kaleler görülen bir dağ aşılır. Dağın eteğinde bataklıkların ortasında ancak dar bir kaldırımla erişilen sahipsiz harap bir kale vardır. Bertrandon burada çok güzel Türkmen çadırları görür. Bunlarda 14-16 kişi barınabilir. Seyyahlara bu Türkmenler, yufka, peynir, üzüm, pide ve fazlasıyla yoğurt ikram ederler. Az ileride Ayas (=Payas)'da yolcular bir kervansarayına inerler.

Bertrandon, buralarda az italyanca konuşan bir Ermeni ile tanışır ve ondan Ramazanoğlunun yiğitliği hakkında bilgi alır. Ermeni ona,

23. Anadolu'da büyük bir Türkmen aşireti olan Zulkadiroğulları bir beylik halinde tarihe geçmiştir. Adları Dulkadiroğulları şeklinde yazılan bu aşiretin adının o devirde Zulkadir şeklinde söylendiğinin delili La Broquière'in onlara *Surgadirogly* adını vermesinden anlaşılmaktadır. Bu ad hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969, 2. baskı, s. 169.

Beyin anasının hristiyan olduğunu söyler. Seyyah burada bir Türkmen-den nasıl yufka açtıklarını ve pişirdiklerini öğrenir. İskenderun körfezini dolanan yolcular, etrafta evvelce hristiyanlara ait harap kaleler görürler. Buralarda hep Türkmenler yaşar. Hepsı de güzel insanlardır. Gögebe olduklarından üstleri keçe örtülü yuvarlak çadırlarını beraberlerinde taşırlar. Masrafları çok azdır. Hepsı iyi atıcıdırlar. Bir başları vardır ona itaat ederler. Hangi Sultan ve Emir in topraklarına girerlerse ona hizmet ederler ve bu emir savaş yaptığında onun ordusuna katılırlar. Bu onlar için tabiidir. Çünkü gelenekleri öyledir. La Broquière, İskenderun körfezi kıyılarında bir Türkmen reisini doğan avcılığı ile yaban ördeği avlarken görür.

Seyyah, adını yazmadığı fakat tepesinde Serventikâr kalesi olduğu tahmin olunan bir dağ dibinden geçer. Bir Ermeni ona, bu kalede yalnız Ermenilerin oturduğunu söyler²⁴. Dağın eteğinde Jehon (=Ceyhan) denilen bir ırmak akmaktadır. Nihayet Misis'e varırlar. Ceyhan üzerinde taş bir köprü olmakla beraber, bu kısmen yıkıldığından ahşap olarak tamir edilmiştir. Misis kasabasının evvelce büyük olduğunu gösteren yarı harap kiliseler vardır. Büyük kilise cami olmuştur. Burada da Türkmenler yaşar²⁵.

Misis'den sonra uğradıkları Adene (=Adana)'da, bir köprü yakınında bir yerde barınan La Broquière²⁶, burada bir *zıkr* seyreder. Sonra onu bir hamama götürürler. Hamam çok güzel aydınlık ve temizdir²⁷.

24 La Broquière'in hangi kaleyi uzaktan gördüğü pek anlaşılmıyor. Schefer, bunun Serventikâr kalesi olabileceğini ileri sürer. Savuran, Sarfandakar, Savranlı, Savrandı kalesi gibi adlar da verilen bu önemli geçit karakolu XII ve XIII. yüzyıllarda Antakya prensi Franklar ile Ermeniler arasında el değiştirmiş, sonunda bir ara Ermeni Hetum derebeylerine geçmiş, 1296'da bir depremde yıkılmış nihayet 1337'de Ermenilerin elinden kesin olarak çıkmıştır. kşl. P. Deschams, *Le château de Servantikar en Cilicie - Le défilé de Marris et la frontière du comté d'Edesse, «Syria»* (1937), s. 379-388.

25 Bu köprü Osmanlı devrinde IV. Mehmed (1648-1687) zamanında H. 1070 (=1659)'da tamir edilmiştir. Köprü başındaki iki handan biri eski, diğeri ise IV. Mehmed zamanına aittir. La Broquière bu eski handa kalmıştır. Misis eserleri hakkında bkz. Nuh Naci Kum, *İslâm ve Osmanlı Türkleri devrinde Misis, Anıtlar-Kitabeler, «Anadolu Araştırmaları»* I (1955), s. 97-108.

26 Bu herhalde Adana'nın meşhur köprüsü olmalıdır. Bu köprü evvelce görülen bir kitabeden öğrenildiğine göre IV. yüzyılda Auxentios adında bir mimar tarafından yapılmıştır. Sonraları ve bilhassa Osmanlı devrinde pek çok defa tamir görmüştür. Bkz. Seyide Çelikkol, *Adana Taş Köprüsü, Bu köprünün tesis ve tamir kitabeleri*, Adana 1946; Hadi Altay, *Adım - adım Çukurova*, Adana 1965, s. 17.

27 Adana'nın hangi hamamı olduğu anlaşılmıyor. Irmak yakınında Irmak veya Yalı hamamı varsa da, bu eski temeller üzerine XVII. yüzyıl başlarında yapılmıştır; kşl. Hâdi Altay, *ay.esr.* s. 26.

Etrafda mermer sedirler vardır. «Onlar (yâni Türkler) birbirlerine karşı sefkatli ve doğru sözlü insanlardır» diyen Fransız seyyahı, yemek yerlerken etraflarından geçen fakirlerin çağrılıp onlara da yiyecek verildiğini belirtir ve cümlesine şunu da ekler : «İşte biz bunu yapmayız». Türkler serbest ve neşelidirler. Fırsat buldukça şarkı söylerler. Onlarla yaşayınca düşünceli ve melânkolik olunmamalıdır. Onlar, büyük meşakatlere katlanan fakat az şey bekleyen insanlardır. Bertrandon'un gördüğü Adana iyi bir ticaret şehridir. Etrafı surlarla çevrilidir. Burada çok uzun bir köprü ırmağı aşar. Halk Türkmendir. Burada bir Emirü-s Sevahil (*admiral* der) yaşar ki bu da Türkmen olup, Memlûk Sultanının öldürttüğü yiğit Ramazanoğlunun kardeşidir.

Seyyah buradan Therso (=Tarsus)'ya gider. Çevre çok güzeldir. Etrafda hep Türkmenler yaşarlar. Tarsus iki kat duvarla çevrili bir şehirdir. Bir kenarda bir içkalesi vardır. Şehrin yanında bir akarsu vardır, ayrıca içinden de bir dere akar. Bertrandon, türkçenin Antakya'dan itibaren konuşulan dil olduğuna işaretlerle, bunun çok güzel, sâde ve öğrenilmesi kolay bir dil olduğunu belirtir.

Bertrandon, Tarsus'dan sonra, Toroslara çıkar, dağ tepesindeki Cublech (=Külek) kalesini görür, Ramazanoğlu öldürüldükten sonra bu geçit Karamanlıların eline geçmiştir. Karlı Toroslarda hiç bir köye raslamadan yol alan seyyah, Leve (=Zeyve ?) kalesinde Karaman beyine geçit resmi öder. İvriz olması muhtemel Essers kalesi önünden geçtikten sonra Araclie (=Ereğli)'ye varırlar.

Burası deniz gibi düzlüktür. Dağlar uzaktan adaları andırır. Broquière, dostu ve yol arkadaşı Memlûk ile Ereğli'den çıktıklarında iki yerli ileri gelene raslarlar. Bu yabancılar onları yol üstünde, meskenleri tamamen kayalar içine oyulmuş bir mağara köye götürürler²⁸. Geceyi orada geçirirler. Buradan çıktıktan sonra Ereğli'ye iki günlük uzaklıkta olan Larende (=Karaman)'ye varırlar. Larende iyi, güzel büyük bir ticaret şehridir. Etrafında sur olmamakla beraber, ortasında büyük bir kale vardır. Belki bu kuvvetli bir kale olacaktı ne çare ki bir çok yerlerinde duvarları yıkılmıştır. Demir kapı kanatları çok güzeldir.

Bertrandon, Karaman'da Kıbrıslı Lyachin Castrico ve Lyon Maschere adlarında iki hristiyanla karşılaşır. İyi fransızca konuşan bu hris-

28 Bu mağara-köyü, Schefer yanlış yerleştirmiştir. Yol Ereğli'den Karaman'a indiğine göre seyyahlar İbrala vadisinden geçmiş olabilirler burada pek çok kaya içine oyulmuş eski köy kalıntıları vardır; bkz. Semavi Eyice, *Karaman-Binbirkilise ve çevresinde arkeoloji araştırmaları*, İstanbul 1971, s. 112-117, res. 258-270.

tiyanlar ondan, oraya nasıl geldiğini ve nereye gideceğini sorarlar. Karaman memleketine dönmek niyetinde olduğunu öğrenince de ona, bunun imkânsız olduğunu eğer «bin canı olsa bunların hepsini de yolda kaybedeceğini» söylerler ve ona kendileri ile Kıbrıs üzerinden dönmesini teklif ederler. Fakat Bertrandon «Allahın yardımıyla buraya kadar gelebildiğime göre, yoluma devam edebilirim» cevabını verir. Bu defa seyyah onlara burada ne yaptıklarını sorar. İkisi de, Karaman beyine, Kıbrıs kralı adına elçi olarak gönderildiklerini söylerler. Dostu Memlûk, burada rasladığı ve Mısır'a götürülen 5-6 genç çerkes cârîye ile eğlenmek istediğinden La Broquière'den şarap temin etmesini ister²⁹. Yarım duka karşılığında alınan yarım tulum şarabı içerler ve ertesi gün Memlûk at üstünde nerede ise öleceğini sanır. Buradan Quhongne (=Konya)'ya gitmek üzere yola çıkarlar. İki gün yol alırlar. Yol üstünde çok köy varsa da su azdır. Yerleşme yerleri etrafında dikili meyva ağaçlarından başka ağaç yoktur³⁰.

Konya, Karaman beyliğinin en büyük şehridir. İyi bir ticaret merkezi ve etrafı mükemmel kuleli surlar ve hendekle çevrilidir. Bir uçda küçük bir içkale vardır. Ayrıca evvelce ortada da şimdi harap daha büyük bir kale bulunmaktadır. Beyin sarayı da buradadır. Seyyah Konya'da dört gün kalır. Gayesi, Karaman'da tanıştığı Kıbrıs elçileri ile beraber Karaman beyinin huzuruna çıkmaktır. Elçilik heyetindeki Kıbrıslı dört Rum, Bertrandon'un huzura çıkmasını önlemek isterler ise de elçi verdiği sözden dönmez. Karaman beyi, heyeti karşıladığında önce elçi hediyelerini gönderir. Bunlar altı Kıbrıs bezi, çok miktarda kırmızı (*escarlata*) kumaş, kırk kadar şeker kellesi, iki arbalet, 12 *vires*³¹ ve bir doğandır. Elçi sarayın kapısına kadar atla gelir. Burada atından iner. Elçilik heyeti, içinde üç yüz kadar insanın bulunduğu bir salona girerler ve dipteki bir odada Beyin huzuruna çıkarlar³². Karamanoğlu İbrahim Bey bir halı üstünde oturmaktadır. Altın sim işlemeli bir örtüye yaslanmış olup yanında da kılıcı durmaktadır. Beyin üzerinde altın işlemeli

29 Bu garip görünmekle beraber bir esir ticareti maskesi altında tipik bir fuhuş örneğidir. Osmanlı devrinde de denemelik verilen bir kaç gün sonra iade edilen «cariyeler» olduğu da bilinir.

30 Seyyahlar Karaman'dan Konya'ya uzanan yolda köyler gördüklerine göre Karadağın batısından gitmiş olmalıdırlar.

31 Metindeki eski fransızca *vires*'in ne olduğunu bilmiyoruz. Kıbrıs'da şeker yapımı ise tarihe geçmiştir; H. Sahillioğlu, *Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ın ilk yılı bütçesi*, «Belgeler Dergisi T.T.K.» IV (1967), s. 11.

32 Karamanoğlu İbrahim Bey'in Osmanoğullarına karşı hristiyan devletleri ile anlaşmalar yaptığı, hatta bu yüzden aleyhine fetva çıkarıldığı bilinir, kşl. İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Karamanoğlu İbrahim Bey vakfiyesi*, «Belleten» I (1937), s. 1-73, kşl. s. 64.

koyu kırmızı bir kıyafet vardır. Yakınında ayrıca Konya'lı üç ihtiyar oturmuştur. Odanın duvarları dibinde otuz kölesi ayakta sıralanmıştır. Veziri de ayaktadır. Önce hediyeler Beyin önünden geçirilir, fakat onları görmezlikten gelir. Sonra elçi ilerleyerek selâmlar ve getirdiği mektubu verir. Bu, Vezir tarafından yüksek sesle okunduktan sonra elçi tercüman aracılığı ile Kıbrıs Kralının selâmlarını bildirir. Bey cevap vermez. Elçiyi, sedirin alt tarafına ve Beyin aşağısında uzağına oturturlar. Ancak o vakit Bey, «kardeşi» Kıbrıs kralının hatırını sorar. Kralın iyi olduğu, babası öldüğünden, elçiyi önce babası ile olduğu gibi barışı devam ettirmek niyetinde olup olmadığını Beyden sormağa yolladığı cevabını verir. Karaman beyi, kralın ne vakit öldüğünü, oğlunun kaç yaşında olduğunu, dirayet derecesini ve halkın ona bağlılık derecesini sorar. Soruları cevaplanınca da, Bey memnun olduğunu bildirir ve elçiler çekilirler, atlarına binip, kaldıkları yere dönerler. Elçi, aynı şekilde Karamanoğlu İbrahim beyin şahzadesi İshak Beyin de huzuruna çıkıp ona da hediyeler sunar³³. İshak Beyin huzurunda elçiler yere oturtulurken, Bertrandon geride bir sıra üzerine yerleşmek isterse de önlerler ve onu da yere çöktirirler.

Konya'da bulunduğu günlerde La Broquière, Karaman beyini, kalabalık bir alayın başında Cuma namazına giderken de görür. Bu sırada İbrahim Bey otuz iki yaşlarında ve topraklarında sayılan bir kimsedir. Onun da annesinin hristiyan olduğunu seyyaha söylerler. Diğer bir dedikodu da, çok kan dökücü olduğudur. Hatta varlıklı kimselerin servetlerine el koymak için onları öldürttüğü, ayak, el ve burunlarını kestirdiği söylenmektedir. Gene Bertrandon'a anlatıldığına göre, onun gelişinden altı gün önce, büyük oğlunun anası olan bir karısını idam ettirmiştir³⁴. Çocuğun henüz bundan haberi yoktur. Karaman beyi Türkiye'nin büyük senyörü (*Grant Seigneur de Turquie*) Murad Bey'in kızkardeşi ile evlidir. Fakat bu memleketin insanları çok kötü kimselerdir. Beyin adaletinden korkmaksızın birbirlerini öldürürler. Gene Bertrandon'a anlatıldığına göre, İbrahim Bey sekiz gün önce ileri gelenlerden birini köpeklerle boğdurarak hayatına son vermiştir. Bu ve bunun gibi bilgileri, Bertrandon'un Konya'da yaşayan Kıbrıslı Anthoine Passerot adında bir kimseden öğrendiği anlaşılıyor. Bu Passerot da Lefkoşe'yi Cenovahların elinden alıp, Kıbrıs kralına bağlamak isteyenlerdendir. Bu işi başarama-

33 Karamanoğlu İshak Bey hakkında bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *ay.yazı*, s. 71-72; ay. yazar, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969, 2. baskı, s. 30.

34 İshak Beyin annesinin bir câriye olduğu bilinir. Gerçekten öldürülüp öldürülemediğini araştırmadık.

yınca sürülmüş ve Karaman'a sığınmıştır. Bütün söylentileri ona öğretten ve görünüşte müslüman olduğunu söyleyen Passerot, Karaman beyinin Osmanlı beyinin düşmanı olduğunu, fakat onun kuvvetinden çekindiğinden saldırmaktan kaçındığına da işaret eder. Seyyah, kendisine büyük yardımı olan yol arkadaşı Memlûk Mehmed'den Konya'da ayrılır. Dostluğunu da şu cümleyle açıklar : «... benimle aynı inançtan olmayan bu adam Allah aşkına bana bu kadar iyilikte bulundu». Ayrılırken hiçbir hediye kabul etmeyen Mehmed, ona yolda dikkat etmesini ve frenkler gibi müslümanlar arasında da kötü insanlar olabileceğini unutmamasını söyler.

Konya'da Kervan dağılır kervan emini kendi adamları, karısı, iki çocuğu ve La Broquièrre yola çıkar, güzel yerlerden geçerek Athsaray (= Aksaray)'a giderler³⁵. Burada yolda bir köyde konakladıklarında, seyyaha evden dışarı çıkmamasını, çünkü bu köy insanların çok kötü olduklarını, onu öldürebileceklerini tenbih ederler. Bu köyün az ilerisinde, bir akarsuya sahip geniş bir ova kenarında seyyah, hastaların şifa bulmak için geldikleri bir kaplıca görür. Adını vermediği bu kaplıca Ilgın'dır³⁶. Konya'dan çıktıktan üç gün sonra vardığı Akşehir, güneydeki yüksek bir dağın eteğinde kurulmuş bir şehirdir. Güzel bir arazi ise de halkı çok kötü insanlardır. Akşehir'in ötesinde iki dağ (Emirdağı ve Sultandağı) arasından geçince bataklıklar ve seyrek ormanlıklar başlar. Burada küçük bir akarsu (= Akarsu) Osmanlı sınırını teşkil eder. Seyyah, belki Çay veya İshaklı olan Acchari adında küçük bir kale ve kasabaya gelir³⁷. Gece buradaki çok güzel bir handa konaklamak isterler³⁸.

35 Burada bir yanlışlık vardır. La Broquièrre'in gittiği istikamet Aksaray'a uğramasını gerektirmiyor. Ya seyyah burada aldanmış veya o devirde Konya-Karahisar (Afyon) yolu üstündeki kasabalardan birine de Aksaray denilmektedir. Metnin akışından La Broquièrre'in Aksaray dediği yerin Akşehir olduğu anlaşılıyor. Bu hususu aydınlatmak için yazmaları kontrol etmek lüzumludur.

36 Ilgın kaplıcası hâlâ çalışmaktadır. Burası hakkında bkz. Rıza Reman, *Şifalı su kullanmak ilmi Balneoloji ve şifalı kaynaklarımız*, İstanbul 1942, s. 450-453 (resimleri, plânı ve kitabesi ile); Süheyl Ünver, *Selçuk tababeti XI-XIV üncü asırlar*, Ankara 1940, s. 101-103, ve s. 205-206.

37 Bu Acchari'nin neresi olduğu pek açık surette anlaşılmıyor. Çay ile Akari'nin mana bakımından benzerliği dikkati çeker.

38 Bu han İshaklı veya Çay'daki kervansaraylardan biri olabilir. Biz adı verilmemeyen kervansarayın Çay'daki olduğunu sanıyoruz. İshaklı hanı, Selçuklu veziri Sahipata denilen Fahreddin Ali b. el-Hüseyn tarafından 1249'da yaptırılmıştır, bkz. K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray*, Berlin 1961, s. 143-149; İsmet İter, *Tarihî Türk hanları*, Ankara 1969, s. 49, 89 (no. 89). İshaklı hak. ayrıca bk. Mahmut Akok, *İshaklı Kervan Sarayı*, «Türk Arkeoloji Dergisi», XXI, 2 (1974), s. 5-21. Çay kervansarayı ise III. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde Ebu'l Mücahit Yusuf bin Yakup tarafından H. 677 (1278/9)'de yaptırılmıştır, bkz. K. Erdmann, *ay.esr.* s. 147-150; İsmet İter, *ay.esr.* 51, 83 (no. 34).

Fakat içeride 25 Arap görünce Hacı Barak onların hırsızlığını bildiğinden orada gecelemeden vazgeçer ve geri dönerek, bir dağ eteğindeki büyük bir köye giderler. Bundan sonraki durakları ise Carassar yâni Afyon Karahisarı'dır. Osmanlılara ait olan bu şehir büyük ve zengindir. Etrafında sur olmamakla beraber, yuvarlak, muhteşem sanki kalemle yontulmuş gibi intizamlı bir kayanın tepesinde seyyahın benzerini hiçbir yerde göremediği bir kalesi vardır. Zirvede güzel ve büyük kale bulunmakta etrafında üç tarafda şehir uzanmaktadır. Diğer tarafda bir akarsuyun suladığı ova yayılmaktadır. Seyyaha anlatıldığına göre, kalede su yoktur, sadece sarnıçlar vardır³⁹. Carassar, Türk dilinde kara taş demektir ve berberlerin ustura bilemek için kullandıkları bileyi taşı orada çıkarılır. Konya'dan beri pişmiş et yemeyen seyyah burada nefis koyun paçası yediğini belirtir. Ayrıca burada çok lezzetli ceviz sucuğu yapıldığını da yazar.

Karahisar'dan Kütahya'ya yol iki gün sürer. Etraf sulak ve yol üzerinde güzel bir meşe ormanı vardır. Ağaçlar çok boylu, düzgün ve kalındır. Küçük bir ırmağın (Porsuk çayı) suyu çok iyi olduğundan, Hacı Barak ailesi ile beraber içerler, seyyaha da ikram ederler. Cotthay (=Kütahya) sursuz güzel bir şehirdir. Fakat iç içe üç katlı büyük bir kalesi vardır. Burada, kervanla gelen Türk hanımı karşılarlar⁴⁰. Bu, Camussat bayscha (=Hamza Paşa)'nın zevcesidir⁴¹. Bertrandon Kütahya'da bir kervansarayda geceler. Burada bütün yolcular ve hayvanları beraberce uyurlar. Fakat sabah uyanınca Bertrandon, eşyasını dürüp bağladığı kolanlarından birini bulamaz. Sinirlenip telâş ederken 50 yaş-

39 Afyon Karahisarının kalesindeki sarnıçlar kaya içine oyulmuştur ve bir tanesinin cephesine oyulmuş bir çeşme yüzündeki iki satırlık grekçe kitabeden anlaşıldığına göre Bizans devrine aittir; bkz. Semavi Eyice, *La fontaine et les citernes byzantines de la citadella d'Afyon Karahisarı*, «*Dumbarton Oaks Papers*» XXVII (1973), s. 303-307, vè lev. I-XII.

40 Seyyah Konya'da kervanın dağıldığını yazmakta ise de, Hamza Paşa'nın zevcesinin hâlâ kervanda bulunması grubun tamamen dağılmadığını gösterir.

41 Bu Hamza Paşa herhalde II. Murad'ın lalası Şarabdar Hamza Paşa olmalıdır. Bu vesile ile şuna da işaret etmek yerinde olur ki, XV. yüzyılın Hamza Bey (veya Paşa)'leri ayrı ayrı tesbiti beklemektedir. Başlıca bu addaki Paşalar hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, s. 251; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, I, de, Şarabdar, Vidin valisi ve Yahşi Beyzâde Hamza Bey (veya Paşa)'leri üç ayrı kişi olarak gösterir. Bunlardan Vidin muhafızı olan, Kazıklı Voyvoda adı ile bilinen Eflâk Beyi Vlad Drakul'a elçi olarak (veya onu yalamaya memur olarak ?) gönderilmiş, fakat feci surette öldürülmüştür. Halbuki Bursa'da hayratı olan Hamza Paşa hakkında yazılan küçük bir monoğrafyada bu addaki üç kişi birleştirilerek tek bir kimse olarak gösterilmiştir, kşl. Ali Ziya Topaç, *Hamzabey Tarihi, Sinop ve İzmir Fatih*, Bursa 1949. Lala veya Şarabdar Hamza Bey (veya Paşa)'nın zevcesi Tâcünnisâ Hatundur, bkz. Tayyip Gökbilgin, *XV-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa İvası*, İstanbul 1952, s. 234-235.

larında kadar bir Türk hizmetkâr onu kervansarayın kapısına getirir ve italyanca olarak kim olduğunu, nereden geldiğini, niçin deniz yoluyla gitmediğini, casus mu olduğunu sorar. Bertrandon Venediklilerle Cenevizler arasındaki savaş yüzünden deniz yolundan gitmediğini Bursa'da tüccar olan kardeşini göreceğini cevaplar. Bu Türk ona acaba Paris civarında Guevres (=Gesvres)'den olup olmadığını da sorar. Şaşırان seyyah kendisinin bir vesile ile orada bulunduğunu bildirir. Macar savaşında Türklere esir düşmüş ve müslüman olmuş bir Avrupalı olduğunu tahmin ettiği bu adam, ona bazı tavsiyelerde bulunur, beş günlük yiyecek almasını tenbih eder⁴².

Kütahya-Bursa yolu dağlıktır. İki gün ormanlar içinde yol aldıktan sonra güzel bir ovaya çıkarlar ve beş günde Bursa'ya ulaşırlar. Şehre yarım günlük uzaklıkta güzel bir köyde et ve bütün yıl taze saklanan üzüm bulurlar. Köye varmadan onları karşılayan atlı bir Türk, Hacı Barak'ın karısına, babasının ölüm haberini verir. Bu haber üzerine kadın ilk defa yüzünü açtığında Bertrandon onun çok güzel bir insan olduğunu farkeder. Bu köyde inek sütünden yapılmış nefis kaymak da tadan seyyah, bundan o kadar yer ki nerede ise çatlayacağından korkar. Akşam Türkler ona şişde kızartılan kebab da ikram ederler. Bursa'da seyyah, kendisini hacdan dönen bir müslüman sananlara el öptürerek karşısına çıkan bir yola sapar⁴³, doğru çarşı meydanına çıkar, burada karşılaştığı ilk hristiyan, tesadüfen onun tavsiye mektubu getirdiği adamdır. Cenevizli olan bu şahıs onu bir Floransalının evine yerleştirir. Bertrandon, Bursa'da on gün kalır.

Bursa, Türklerin en iyi, en güzel şehirlerinden biridir. Olempea (=Uludağ) denilen büyük bir dağın eteğinde büyük bir şehirdir. Dağdan inen bir akarsu etrafında köyler kurulduğundan, şehir olduğundan daha geniş görünür. Türkiye hükümdarları burada gömülüdür. Burada güzel tesisler, hastaneler (= *hospitaux*) ve ihtiyaç sahiplerine Allah için ekmek, et ve şarap (?) dağıtılan üç-dört yer (yâni imaret) vardır. Bur-

42 Bu küçük olay ilk devir Osmanlı idaresinde çok ilgi çekici insanların bulunduğunu gösterdikten başka, yabancıların gözden kaçırılmadıklarını da belli eder. Buna benzer bir durum da Alman seyyah Arnold von Harff'ın başına gelmiştir. 1499'da İstanbul'a gelen von Harff, Galata'da yerleştiğinden birkaç gün sonra kapısında alman asıllı, Frenk Hasan denilen bir Osmanlı ile karşılaşmıştır. bkz. Semavi Eyice, *Eski seyahatnâmelerde Türkiye ve İstanbul: 2-Arnold von Harff, «Türk Yurdu»* sayı 254 (1956), s. 692.

43 Türk kıyafetinde olan La Broquière'in durumu yadırganmamalıdır. Bu devirde ihtida ederek Osmanlı olmuş hayli çok sayıda yabancı vardır ki, bunların yabancı tiplerine ve türkçeyi bozuk konuşmalarına alışılmıştı.

sa tüccarları Fransız seyyahını gezdirirler. Şehrin ileri gelenlerinden olan ve esnaf teşkilâtının başı Hacı Barak'a teşekkür ve veda için götürürler. Her türlü ipekli kumaşların, inci ve taşların, pamuklu ve sabunların satıldığı pazarları dolaşan Bertrandon, hristiyan esirlerin satıldıkları esir pazarını da görür. Bursa'da ilk defa olarak zeytinyağlı havyar da yerse de pek beğenmez.

Bursa'nın güzel kalesi, dağın eteğinde bir çıkıntı tepe üstündedir. İçindeki ev sayısı bin kadardır. Ayrıca burada Büyük Türk'ün çok güzel bir sarayı da vardır. Seyyaha dostlarının anlattığına göre, saray bir bahçe içindedir ve ortasında küçük bir göl vardır⁴⁴. Ona anlatıldığına göre, bu gölde bir kayık vardır ve Büyük Türk bunun içinde haremindeki kadınlarla eğlenir. Fakat bunları yazdıktan sonra, kendisine bu bilgilerin anlatıldığını ancak sarayı sadece dışından görebildiğini de belirtir. Bursa'yı idare eden Camussat bayscha (=Hamza Paşa) hakkında bilgi verdikten ve onun gerektiğinde Murad Han emrine yirmi bin asker sağladığına işaret ettikten sonra, yanına katılan bir İspanyol esiri ile birlikte İstanbul'a gitmek üzere Bursa'dan ayrılır.

İstanbul'da bıraktığı bu İspanyol'dan başka La Broquière'in yanında Cenevizli üç tüccar vardır. Ovayı, sonra dağlık bölgeyi ve halı doku- nan bir yeri geçerler. Nichomedie (=İzmid)'e yaklaşırken çok sık ve insanın içinde kaybolabileceği bir ormanı aşarlar^{44a}. Geceyi İzmid'e dört fersah uzaklıkta bu orman bitiminde, bir köyde geçirirler ki bu Karamürsel olmalıdır. İzmid'den sonra kıyı boyunca arazi iyidir. Burada Türkden çok Rum yaşar fakat bunlar Türklerden çok daha şiddetli hristiyan düşmanındırlar. Nihayet seyyah tahrip edilmiş, ve halkı Rum olan bir köyde kalır (belki Tuzla ?)⁴⁵, oradan sonra Üsküdar'a yakın bir köyde daha konaklayarak, verimli topraklardan geçip Escutari (=Üsküdar)'a varırlar.

Üsküdar, Türklerin elindedir. Karşıya geçeceklerden burada Türkler vergi almaktadır. Rumlara ait kayıklara binilerek karşı yakaya ge-

44 Bursa sarayı hakkındaki bilgiler çok azdır. Bu hususta derlenen bazı bilgiler için bkz. A. Gabriel, *Une capitale turque : Brousse-Bursa*, Paris 1958, s. 28-29 ve res. 6. Alman seyyahı R. Lubenau bir yüzyıl sonra bu sarayı harap görmüş ve bahçesinde fıskiyeli bir havuz olduğunu kaydetmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı mimarisinin ilk devri, Osman Orhan Gaziler, Hüda-vendigâr ve Yıldırım Bayazıt*, I, İstanbul 1966, s. 117.

44a Seyyahın Bursa'dan sonra takip ettiği yol pek açık olarak anlaşılmıyor.

45 Schefer bu köyü Kartal olarak teşhis etmektedir. Buradan sonra kervan bir gece daha yolda konakladığına göre, bu ilk köy daha doğuda olmalıdır. Böylece Hereke, Darıca veya Tuzla akla gelmektedir.

çilmektedir. Bertrandon Cenovalılara ait olan Pere yâni Galata'ya gider. Bu sırada Cenova, Milâno dukası Visconti'nun işgalinde olduğundan, Galata da ona aittir. Şehir Cenovalı tüccarlar idaresindedir. Başlarında bir *potestat* vardır. Fakat Türklerin burası ile anlaşmaları vardır. Eğer bir hristiyan esir, Türklerden kaçır Galata'ya sığınırsa Cenovalılar onu teslim mecburdurlar. Seyyah burada, Milano dukasının Büyük Türke gönderdiği elçi ile de karşılaşır. Ayrıca gene burada, bir Napolili ile de tanışır. Bu adam *Prestre Jehan'ın memleketi* denilen Sudan-Habeşistan'-dan gelmiştir. Ona uzun uzadıya garip ülke hakkında çoğu uydurma bilgiler verir.

Üsküdar'dan kayığa binerken, kıyafetine aldanan Rumlar seyyahı Türk sanarak ona itibar gösterirler, fakat Galata'ya ayak bastığında hristiyan olduğunu öğrenince ondan para sızdırmak isterler. Hatta onu dövmeğe bile kalkışırlar. Fakat Philippe le Bon'un adamı kılıcı ve yardıma koşan bir Cenevizlinin yardımıyla ellerinden kurtulur. Bu vesile ile de, bunları, başkalarının dikkatini çekmek için yazdığını belirtir. Bunlardan çok, Türklere güvendiğini de açıkca ifade eder.

La Broquière ertesi gün Halici geçerek Bizansa ait olan İstanbul'a gider. Burada, kendisini vaktiyle Bruges'de tanımış olan bir Katalanın evine misafir olacaktır. Seyyah şehrin biçimini, tepelerini surlarını tarif eder. Şehrin güneyinde küçük bir liman vardır. Bunun yakınında da öldürülen Frankların kemiklerinden meydana gelmiş bir yığın görülür. İstanbul, sanki köylerden meydana gelmiştir. İçinde boşluklar meskûn yerlerden daha çoktur⁴⁶. Pek çok güzel kilise görülür. Bunların en başında Ayasofya gelir. Seyyah burada Bizans imparatoru VIII. İoannes Palaiologos ile⁴⁷, çok güzel bir kadın olan aslen Trabzon prensesi üçüncü karısı Maria'yı görür. Fransız seyyahı, güzelliğini, kıyafetini ve süslerini hayli etraflı anlattığı imparatoriçenin genç ve beyaz olmasına rağ-

46 La Broquière'in Bizans idaresindeki İstanbul hakkında anlattıkları ayrıca işlenerek değerlendirilmiştir, bkz. J. Ebersolt, *Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant*, Paris 1918, s. 58-60. La Broquière'in Bizans'daki hatıraları hakkında kısa bir makale de basılmıştır, bkz. G. Schlumberger, *Rencontre, et aventures d'autrefois*, «*Journal des Débats*» (2-3 Janvier 1920); ayrıca şu kitapta da: *Récits de Byzance et des Croisades*, Paris 1922, II, s. 197-199.

47 Bizans İmparatorunun, La Broquière'den Jeanne d'Arc (1409-1431) hakkında bilgi edinmek isteği de manidardır. Bu genç kızın, bozulan ve dağılan Fransayı kurtarmağa çalıştığı, birçok başarıdan sonra 24 Mayıs 1430'da Bourgogne dukasının ihaneti ile İngilizlere teslim edildiği ve 30 Mayıs 1431'de diri diri yakıldığı bilinir; bkz. A.A. Vasiliev, *La Guerre de Cent ans et Jeanne d'Arc dans la tradition byzantine*, «*Byzantion*» III (1926), s. 241-250.

men yüzünün boyalı olduğunu da belirtir⁴⁸. Kadın, genç ve güzel olan iki nedimesi ve birkaç hizmetkârı ile ata binerek Blakerna sarayına gider.

Bertrandon, Ayasofya önünde imparator Kostantini tasvir ettiğini ileri sürdüğü bir büyük atlı imparator heykelini gördüğünü bildirir⁴⁹. Bundan sonra şehrin belli başlı büyük kiliselerini dolaşarak, bunlardaki kutsal hatıraları anlatır. Bu sıralarda Bizans, Türklere vergi vermektedir. Elllerinde ise Salubrie (=Silivri) denilen bir şehir ile kuzeye doğru üç saat uzaklıkta bir kaleden başka birşey kalmamıştır. Seyyah Bizans sarayında bazı tören ve eğlenceleri de seyreder. Her defasında da gözleri «çok güzel» olduğunu tekrarladığı imparatoriçeye ilişir. Nihayet İstanbul'dan 1433 yılı ocağının 23. günü yola çıkar. Bu defa beraberinde Galata'da tanıştığı ve Türklere elçilikle giden İtalyan Benedic de Fourlino (=Benedetto Folco da Forli) ile Jehan Visconte (=Giovanni Visconti) adlı Milano'lular ve bunların adamları bulunmaktadır. İstanbul'dan çıkınca Rigori (=Rhegion ?) denilen ve bir köprü ile Türkler tarafından yıktırılmış bir kule olan yerden⁵⁰ ve Athyra denilen gene bir köprüsü olan, halkı Rumdan ibaret harap bir köyden geçerek Salubrie (=Siliv-

48 Maria, Trabzon prensi IV. Alexios' (1417-1429)'un ortanca kızı olup 1428 eylülünde Bizans İmparatoru VI. İoannes ile evlenmiş, 1439'da ölmüştür. Ablası 1420'den beri Karakoyunlulardan Cihanşah'ın zevcesi idi, küçük kızkardeşi ise Sırp kralı Brankoviç ile evlenmişti, W. Miller, *Trebizond, The Last Greek Empire*, London 1926, s. 80-81.

49 At üstünde bir İmparatoru, belki İustinianos'u tasvir eden bu heykel, İstanbul'a gelen bütün seyyahlar tarafından Ayasofya'nın yanında görülmüş ve Fetihden sonra da bir süre durmuştur. Heykel XVI. yüzyıl içlerinde yok olmuş kaidesi de, 1540'a doğru kaldırılmıştır, bkz. R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, s. 78-80; ikinci baskı, Paris 1964, s. 74-76. Topkapı Sarayı kütüphanesinde iken, Macar Milli kütüphanesine hediye edilen bir elyazmadaki bir resmin bu heykeli tasvir ettiği ötedenberi kabul edilmektedir. Ancak yeni bir araştırmada, bu resmin Theodosius'un bir madalyası ile benzerliği göz önünde tutularak ve resmin üzerinde Theodosius adının da bulunduğu hesaba katılarak, Theodosius'un bir heykelini tasvir ettiği ileri sürülür, bkz. P. W. Lehmann, *Theodosius or Justinian, A Renaissance Drawing of a Byzantine Rider*, *The Art Bulletin*, XLI (1959), s. 39-57 ve 17 resim; özet ve tahlili için ksl. F. W. D [eichmann], *Byzantinische Zeitschrift*, LII (1959), s. 484. Topkapı Sarayı ve İstanbul Üniversitesi kütüphanelerindeki *Tercüme-i müftah-ı cıfır'il-câmi'* yazmalarında bu heykelin birer minyatürü vardır. Bu hususa işaret eden Prof. Dr. Serare Yetkin'e teşekkür ederim.

50 Rhegion harabeleri bugün Küçük Çekmeceye hâkim bir tepededir, burada yapılan kazılar hakkında bkz. Aziz Ogan, *Regium hafriyatı*, *Belleten* III, sayı 11/12 (1939), s. 437-445, lev. CVI-CXIX; Arif Müfid Mansel ve Aziz Ogan, *Rhegion - Küçük Çekmece hafriyatı 1940-1941*, *Belleten* VI, sayı 21-22 (1942), s. 1-18, lev. I-XXVI. Küçük Çekmece köprüsü yerinde bir Bizans köprüsü olduğu da seyyahın yazdıklarından anlaşılıyor. Nitekim bu husus burada yapılan incelemelerde de desteklenmiştir, ksl. *yukarıdaki makale*, lev. CVIII, resim.

ri)'ye varırlar⁵¹. Yolda fakir Rum köyleri görürler. Pek kuvvetli olmasına rağmen Türkler Silivri'yi alamamışlardır. Chourleu (=Çorlu) ise harabolmuş ise de, buraya Rum ile Türkler yerleştirilmiştir. Bundan sonra geçtikleri Misterio'da ise halk hep Rumdur. Sadece buranın sahibi bir Türk vardır. Burası Bizans devrinin Messine'si olan Karıştırın olabilir⁵². Onu takip eden Pirgasi (=Lüleburgaz)'nın surları yıkılmış olup halkı yalnız Türktür. Surları yıktırılmış olan Zambry'den sonra⁵³, Andrenopoly (=Edirne)'ye varılır. İstanbul-Edirne arası altı günlük yoldur. Arazi iyi ve verimli olmamakla beraber ağaç yoktur ve insan pek azdır.

Bertrandon, Milano elçisi ile Edirne'ye gider. Bu çok iyi şehir büyük ve kalabalıktır. Büyük Türk burada oturmağı tercih eder. Edirne'de pek çok Venedikli, Katalan, Cenevizli ve Floransalı tüccar yaşamaktadır⁵⁴. Elçi Benedetto ile, Bertrandon, Sultanın, Lesseres (=Serez)'de olduğunu öğrenerek yola çıkarlar. Ancak Meriç'i geçtiklerinde, Sultanın Edirne'ye döneceğini öğrenirler. Seyyah, Dimotika'ya uğrar. Burası oldukça iyi bir şehir olup ve yusuvarlak bir tepe üstüne oturan çok güzel çifte duvarlı bir kaleye sahiptir. Ona söylendiğine göre kale içinde dört-yüz ev ile, içinde Sultanın hazinesinin saklandığı bir burç vardır. Bertrandon, Ypsala (=İpsala)'ya da uğrar. Burası da evvelce iyi bir şehirmiş, ancak şimdi haraptır. Çevre bataklıklarla kaplı olduğundan buralarda dolaşmak zordur. Trakya kıyısında Ayne (=Enez)'e inen seyyah, buranın Midilli beyinin kardeşinin elinde olduğunu bildirir. Şehir deniz ile iki mil kadar genişlikteki Meriç ırmağı arasındadır⁵⁵. Burada bir tepede, kral Priamos'un oğlunun olduğu söylenen bir de mezar gösterirler. Seyyah büyük bir gemi ile evvelce büyük, o sırada ise harap, sadece kalesi

51 Silivri kalesi hakkında bkz. F. Dirimtekin, *La forteresse byzantine de Selymbria, X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 1957, s. 127-129, lev. XIII-XVI; Semavi Eyice, *Alexis Apocauque et l'église byzantine de Sélymbria (Silivri), «Byzantion» XXXIV (1964), s. 77-104, lev. I-VII.*

52 Çorlu-Edirne yolu yakınında Meşinli adında bir yer vardır. Ayrıca yolun kenarında *Karışdırın harabesi* denilen bir yer eski bir Avusturya kurmay haritasında işaretlenmiştir, bkz. *Landkarten Artaria, Rodosto, 1:200.000*, Wien.

53 Bu Zambry'nin Havsa olmasına ihtimal verilebilir. Zambry'yi Jireçek, aşağıda not 61'deki eserinde, s. 110'da Bulgarofygon veya Nikea olarak teşhis eder.

54 Bir sınır kalesi iken, 1361'de fetholunan Edirne'nin kısa zamanda Türk devrinde geniş, zengin olması dikkate değer, bkz. Semavi Eyice, *Bizans devrinde Edirne ve bu devre ait eserler, «Edirne Armağan kitabı»* Ankara 1964, s. 39-76, res. 1-20.

55 Genovalı Gattelusio ailesi elinde olan Enez hakkında bkz. Semavi Eyice, *Enez'de Yunus Kaptan türbesi, «Tarih Dergisi» XIII, sayı 17-18 (1963), s. 141-158, lev. I-VI; Afif Erzen, Enez (Ainos) araştırmaları, «Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi» I (1972), s. 235-248, lev. I-XXI.*

sağlam halkı Rum ve Türk olan Macry (=Megri)'ye de uğrar. Buradan sonra alçak bir dağ aşkıktan sonra, iyi, güzel bir şehir olan Caumussin (=Gümülcine)'e varır. Etrafı sur çevrilidir. İçinden bir dere geçer. Etrafı ise verimli ovadır. Bunun arkasından uğradığı içinde insan olmayan bir kaleden ibaret Mussi'nin neresi olduğunu Schefer teşhis edememiştir. Biz Mussi denilen bu yerin elimizdeki eski bir haritadan, Gümülcine batısında, ana yolların dışında kalan Karamusi ile aynı olabileceğini sanıyoruz⁵⁶. Karamusi, Gümülcine batısında, Narlıköy ile, Buru gölü'nün kuzey ucunu teşkil eden Saka burnu arasında bulunmaktadır. Bir körfez (bu Buru gölü veya körfezi olmalı) kıyısındaki Peritog'dan geçen seyyah Jangibatzar (=Yenipazar)'a gider ve burada Sultan Murad'ı beklemeyi kararlaştırır. Yenipazar, Türkler tarafından kurulmuş bir kasabadır. Schefer Peritog denilen yerin belki Pravišta olabileceğini yazar, Yenipazar'ı ise kesinlikle yerleştiremez. Sadece, belki Karasu kenarındaki Yeniköy olabileceğini hatırlatır⁵⁷. Biz elimizdeki eski haritadan Bertrandon'un Buru gölü çevresinden daha ileri gitmediğini tesbit ediyoruz. Adını Jangibatzar olarak yazdığı yer herhalde Xanthi (=Eskice Karasu = İskeçe) güneyinde ve Karasu kıyısındaki Yenice Karasu olmalıdır. Zaten adı da yeni kurulmuş olduğunu gösterir. Bertrandon ve Milano elçileri burada iki gün beklerler. Büyük Türk, yolda eğlenerek az maiyet ile ağır ağır gelmektedir. Sultan yanında 40-50 kadar atlı ile kasabaya girer. Üstünde kırmızı kadife bir elbise ile zibelin kürklü gene kırmızı kadifeden bir kaftan, başında daha koyu kırmızı bir şapka (sarı olacak !) vardır. Önünde oniki silâhdar ve oniki köle ilerlemektedir. Sultan küçük bir köşke yerleşir. Sonra yakın bir hamama gider. Beraberinde sadece yaya 6 kişi ile at üstünde hamamdan dönerken Bertrandon onu görür. Bu defa üzerinde kırmızı saten bir elbise vardır. 28-30 yaşlarında kadar görünen Sultan Murad biraz şişmancaıdır ve kalın seslidir. Murad'ın H. 806 (=1403/04)'de doğduğu genellikle kabul edildiğine göre seyyah-

56 Bu husustaki dayanağımız, Avusturya İmparatorluğu Genel Kurmayı'nın *Artaria u.Co. Kitapevi* tarafından basılan haritasıdır, bkz. 43° 41° Xanthi - Stara Zagor (Eski Zagra) paftası (1:200 000).

57 Eğer Schefer'in işaret ettiği gibi Peritog, Pravišta ise, seyyah Kavala'nın batısına Struma (Karasu) kıyısına kadar ilerlemiştir. Bu surette Yenipazar, Pravišta ile Serez arasında Zihna civarında olmalıdır. Fakat, Peritog daha doğuda ise, Yenipazar'ın Karasu Yenicesi olması icap eder. Zaten La Broquière, bu Peritog'un bir körfez kıyısında olduğunu yazdığına göre, bunun kıyıda hayli içeride bulunan Pravišta ile aynı olabilmesine imkân yoktur. Biz, bu Peritog'un sonra ad değiştirmiş bir yer olabileceğine inanıyor ve seyyahın Karasu Yenicesi'nden daha ileri gitmediğini iddia ediyoruz. Elimizde oldukça eski bir tarihte basılmış, almanca yazılı bir Güney-Doğu Avrupa ve Doğu Akdeniz haritasında da yol Yalıköy'den Karasu Yenicesine geçer olarak gösterilmiştir.

hın onun yaşı hususundaki tahmini doğrudur. Elçi Benedetto Folco da Forli, bir Türk aracılığı ile Sultan ile görüşmesinin mümkün olup olmadığını sorar. Büyük Türk, burada onları huzuruna kabul edemeyeceğini, zaten divan vezirlerinin de daha arkada olduklarını bildirir⁵⁸. Elçi isterse onları bekleyebilir veya Edirne'ye dönerek orada huzura çıkar. Bertrandon'un orada öğrendiğine göre bu sırada Sultan Arnavutluğa 10 000 kişilik kadar bir kuvvet göndermiştir.

Seyyah ve elçi Gümülcine'ye dönerler. Burada birinin üstünde kışmen harap bir kale bulunan iki tepe arasındaki Couloni (=Güvercinlik) boğazından geçerler, Ilıca'yı görerek Meriç kıyısında Vira (=Ferecik) şehrine varırlar. Burada yıkılmış bir kale vardır. Ayrıca buradaki kilise, cami haline getirilmiş⁵⁹ ve kalenin çevresi Rum ve Türk halkın oturduğu bir şehir haline gelmiştir. Ferecik dışında 6 süvari ile Sultana giden Rumeli Beylerbeyine raslar. Bu boylu, yakışıklı aslında Bulgaristanlı ve kölelikten yetişme bir kimsedir⁶⁰. Tekrar Dimotika'ya girdiklerinde, şehir Bertrandon'a öncekinden daha da güzel görünür. Nihayet Edirne'ye dönüp onbir gün Büyük Türkü beklerler. Geldiğinde, başlarının da Şeyhülislâm ile birlikte devlet ileri gelenleri karşılayıcı çıkarlar.

Bertrandon, Sultan Murad'ın bir daha ve daha etraflı portresini çizer : Kalın gövdeli kısa boyludur. Tatar tipinde geniş yüzlüdür ve burunu kemerlidir. Gözleri ufak, teni esmer tombul yanaklı ve çember sakalıdır. Seyyaha anlatıldığına göre Sultan yumuşak tabiatlı eli açık bir insandır. Kolaylıkla arazi ve para bağışlar. Gene söylentiye göre savaşı sevmeyen, zaten yıllık geliri iki buçuk milyon duka altınını bulur. Aldığı

58 Erken devirde Osmanlı Beyliği sarayında, Divanını toplamaksızın Sultanın yalnız olarak huzura bir yabancıyı kabul etmeyişi, usuller bakımından dikkat çekicidir.

59 Bu kiliseden çevrilme cami, Ferecik Yunanistan sınırları içine girince tekrar kilise olmuştur. Bunun Alexios Komnenos (1081 - 1118)'un oğullarından İsaakios Komnenos tarafından 1152'de kurulan Kosmosoteria manastırı kilisesi olması muhtemel görülür, resmi için bkz. O. Wulff, *Byzantinische Kunst*, Postdam 1924, s. 487; A.K. Orlandos, *Ta Byzantina mnemia tes Beras*, «Thrakika» IV (1933) 34 sahife; kşl. E. Weigand, «Byzantinische Zeitschrift» XXXIV (1934) s. 454 - 455.

60 Rumeli Beylerbeyi Sinan Beydir. La Broquière bu şahısdan sonra etraflı surette bahseder, kşl. s. 206 vd. Seyyah adını *Ceynani bay* olarak yazar ve başka bir yerde onun Rum asıllı olduğunun söylendiğini de bildirir. Anlatıldığına göre âkil bir kimse olan bu Sinan Bey tam bir müslüman olmuş, bu yüzden katiyen şarap içmemektedir. La Broquière bu bilgileri, Macaristan'dan müslüman olmuş bir Macar tarafından esir alınarak Kruşevaç'a getirilmiş genç ve güzel bir kaddından öğrenmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, III, s. 103'de bahsi geçen Sinan Paşa halinde bu olmalıdır. Orada yazıldığına göre Çelebi I. Mehmed ümerâsından olan Sinan Paşa. Tırhala Beylerbeyi, 829 (=1425/26)'da Rumeli Beylerbeyi olmuş, 845 (=1441/42)'de Serdar tayin edilmişse de az sonra ölmüştür.

haraçlar ise 25 000 dukadır. Bundan sonra Osmanlı Beyliğinin teşkilâtı hakkında bilgi veren Bertrandon, Sultanın içkiyi sevdiğini pek çok kadına ve içöğlanına sahip bulunduğunu da sözlerine ekler. Fakat o memleketini büyük bir dirayetle idare etmektedir. Herkes ona itaat eder; o da çok adildir.

La Broquière, Osmanlı ordusu hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra, huzura çıkışı anlatır. Önce Paşalara hediyeler verilir. Sonra huzura girilir. Bu hususda seyyah hayli tafsilât verir. Nihayet Edirne'de Rumeli Beylerbeyinin kızının düğün alayını da gördükten sonra martın 12 sinde şehirden ayrılırlar. Bu defa Bulgaristan'dan geçen yolu takip ederek Filibe, Sofya, Pirot üzerinden Niş'e varırlar. Buradan Corsebech (=Kruşevaç) denilen Alacahisar'a giderler. Rumeli Beylerbeyi Rum asıllı olmakla beraber, iyi bir müslüman olan Sinan Paşa ekseriyetle burada oturmaktadır. Burada Morava ırmağı Sırp sınırını teşkil eder. Seyyah, buradan Belgrad'a geçer⁶¹. Bertrandon seyahatnâmesinin bu bölümünde uzunca bir rapor halinde Türkler ve onların yaşayışları, adetleri, silâhları, atları hakkında önemli bilgi verir.

Türklerin Avrupanın bütün hristiyanlarını korku içinde durdurmalarının sebebini de araştırır. Macarlar, Sırlar kendilerini koruyamadıklarından Almanya'dan ücretli asker getirtmektedirler. Ve Bertrandon Türkleri yakından tanıyınca şunu anlamıştır ki, onları dağıtmak, yenmek ve kazandıkları toprakları ellerinden almak artık kolay olmayacaktır. Türkler orta boylu, orta kuvvette ve oldukça güzel insanlardır. «Türk gibi kuvvetli» sözü yersizdir. İçlerinde kuvvetlisi, zayıfı da vardır. Fakat becerikli insanlardır. Çok erken kalkarlar, çok az şey ile yetinirler; biraz pişmiş ekmek, güneşte kurutulmuş az et veya yoğurt, veya bal, üzüm, meyva veya yeşillikler onların karın doyurmalarına yeter. Bir avuç un ile yaptıkları lâpa ile bütün bir gün kendileri ve 6-8 kişi yaşatırlar. Atlarını çok az beslerler. Bunlar hep hadım edilmişlerdir. Eğerleri üzerinde sandalyede oturur gibi dizlerini karınlarına çekerek otururlar. Hristiyanlar ne kuvvette bir ordu ile saldıracak olurlarsa olsunlar, Türkler kısa zamanda toplanır ve iki-üç günde karşı çıkarlar; ve o kadar ses-

61 La Broquière'ni Pirot ile Belgrad arasında Sırbistandaki yolu hakkında verdiği bilgilerin Ristic tarafından sırçaya çevrildiğini Schefer bildirmektedir. (kşl. önsöz, s. XI), ayrıca Matkovich'in de seyyahın Sırbistandaki yoluna dair bir yazısı olduğuna aynı yerde işaret olunur. Bu yazıları görmek mümkün olmamıştır. C. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpaesse*, Prag 1877, de La Broquière'in Rumeli'deki yolunu incelemiş ve çok değerli kitabında kullanmıştır, s. 109 da bu seyyahın dikkatli ve tecrübeli bir gözlemci olduğunu belirtir.

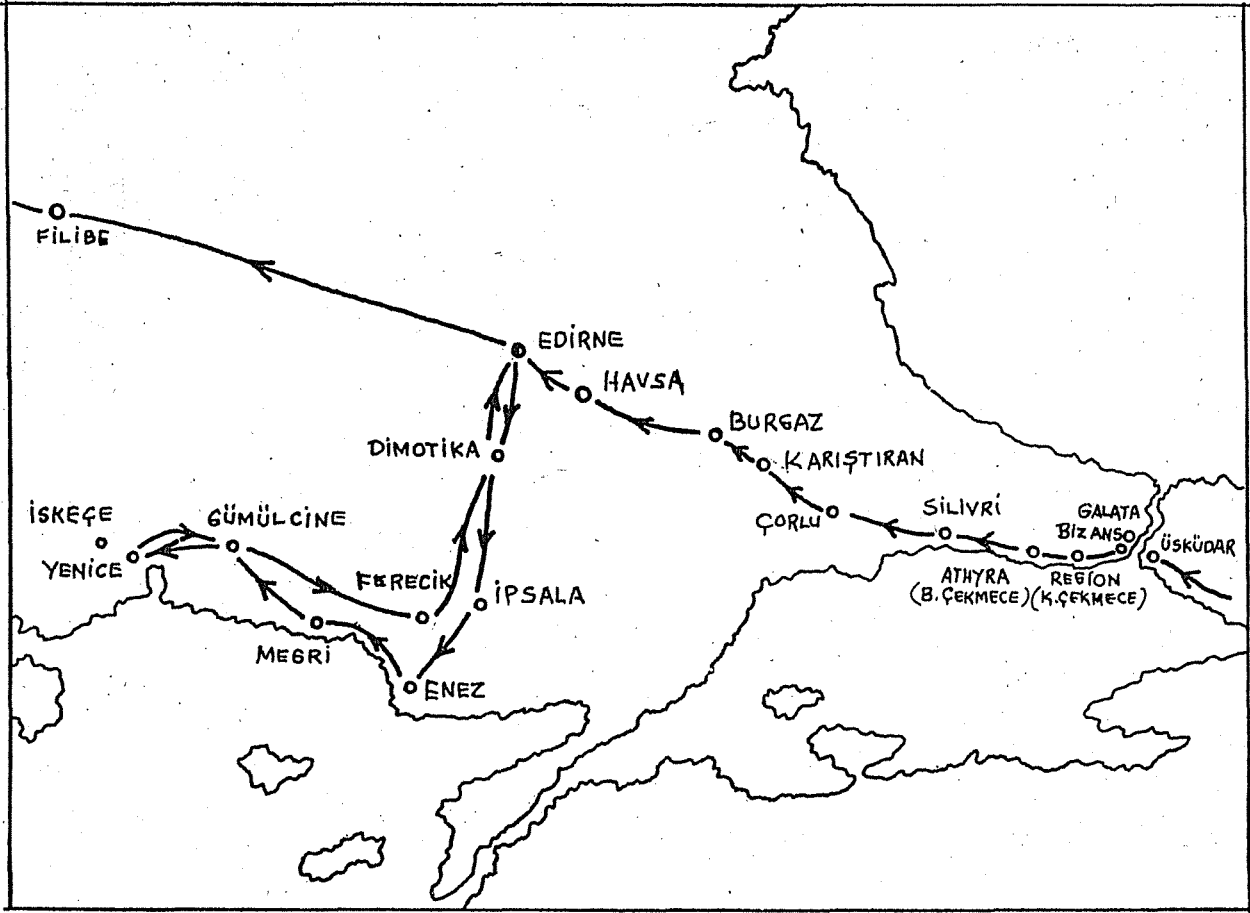
siz hareket ederler ki hristiyanların yüz askeri Türklerin on bin kişilik ordusundan daha fazla gürültü yaparlar. Türkler sadece bir kös vururlar savaşa gidecek olanlar ve katılanlar alayın başına geçerler. Atları da bu düzene uyar. Silâhları hafiftir, geceleri, üç günlük yol alırlar. Uzun süre koşan atları tercih ederler. Ok, tirkeş, kılıc ve kısa saplı gürzleri vardır. Bu çok tehlikeli bir silâhtır. Beylerine çok bağlıdırlar. Bu yüzden de acıklı bir gerçek ki Fransa'dan daha geniş bir araziyi fethetmişlerdir. Uzun uzadıya Türklerin savaş usullerini anlatan Bertrandon onların nasıl yenilebileceğini de ortaya koymağa çalışır. Türklerin savaş usulleri ve silâhlarına karşı Avrupalıların nelere dikkat etmeleri gerektiğine işaret eder. Bu bölümde La Broquière ajan olarak kendinden bekleneni yerine getirmektedir⁶². Fakat bunu yaparken Türkleri küçümseme yolunu tutmaksızın gerçek meziyetleri ve üstünlüklerini ortaya koymaktan da kaçınmaz⁶³.

Seyyahın Belgrad'dan sonraki yolu Szegedin, Budin üzerinden Avrupa içine girer. Raab, Bruck, Viyana, Melk, Walsee, Ems, Ried, Braunau, Burghausen, Mühldorf, üzerinden, gördüğü en güzel *küçük* şehir olan Münih, Landsberg, Mindelheim, Memmingen, Waldburg, Ravensburg'dan geçerek Konstanz'a ulaşır. Buradan Rhein nehrini takip ederek Stein, Schaffhausen, Waldshut, Laufenburg, Reinfelden'den geçerek Basel'e varır. Buradan da Grandvillars, Montbeliard'dan sonra Bourgogne topraklarına girer. Besançon, Vesoul, Villeneuve, Aussoné, Dijon'a uğrayarak, Potières manastırında olan Bourgogne dukası Philippe le Bon'un huzuruna varır. Burada dukaya beraberinde getirdiği atı, *Kuran*'ı ve elbiselerini takdim ettiğini bildiren satırlar ile seyahatnâme sona erer⁶⁴.

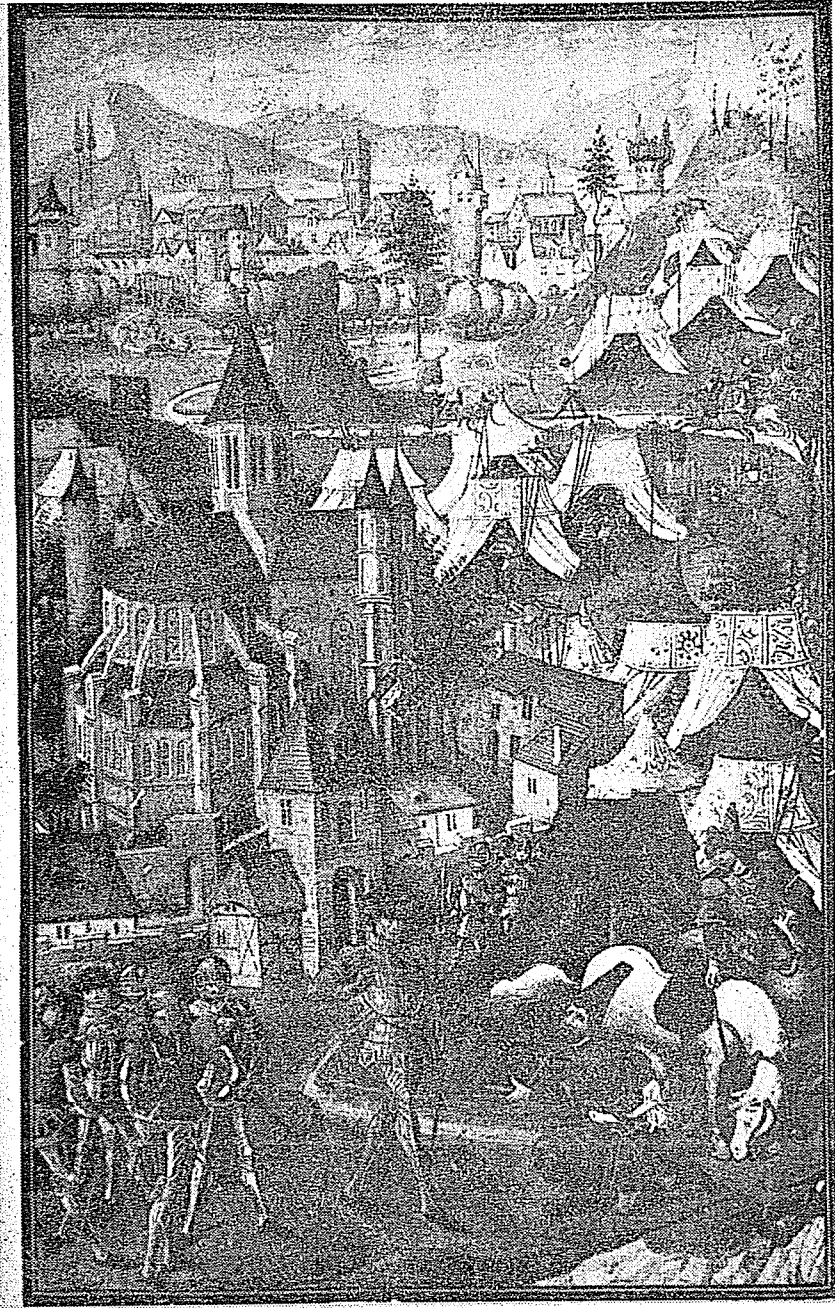
62 Seyahatnemenin son kısmı, Edirne'deki kabul, Rumeli hakkındaki notlar ve La Broquière'in Türkler ile onların savaş usulleri hakkındaki sahifeleri ileride ayrı bir makale çerçevesi içinde işlenecektir.

63 N. İorga, *Les voyageurs français dans l'Orient Européen*, «Revue des Cours et Conférences» dan ayınbasım, Paris 1928, s. 17-20'de Bertrandon de La Broquière'i «bütün seyyahların en enteresanı» olanı olarak tanıtır.

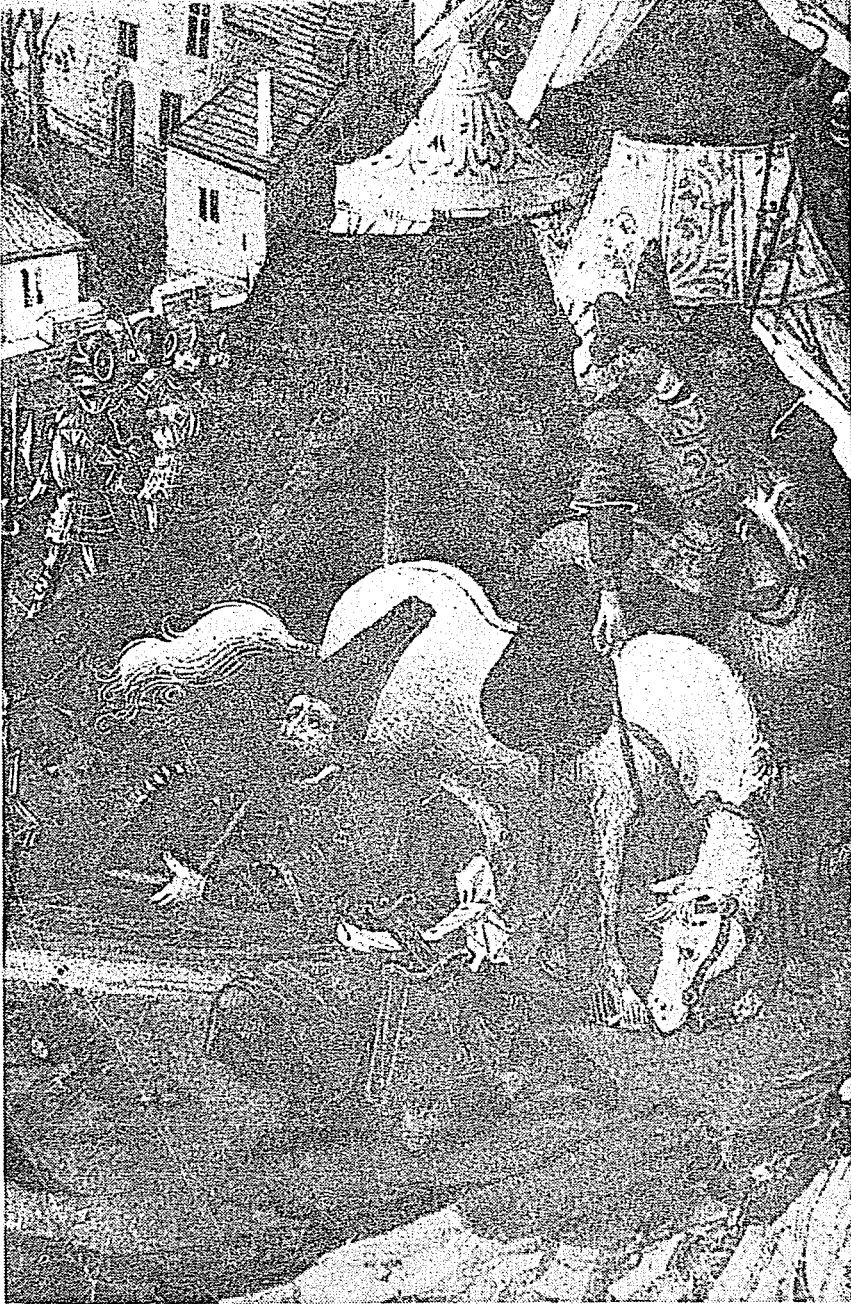
64 Schefer baskısının sonunda s. 263-266'da Giovanni Torzelo'nun Floransa'da 16 mart 1439'da yazarak, Andrea Pellazago aracılığı ile gönderilen raporunun fransızca metni yer almaktadır. Burada garip bir husus vardır, başlıkda ve sondaki imzada Torzelo'nun Bizans İmparatorunun hizmetinde bulunduğu bildirilmektedir. İçindeki fikirler o kadar çocukçadır ki bu raporu yazanın bir maceracı oluşundan şüphe edilebilir. Bunun arkasında ise La Broquière'in bu yazı hakkındaki görüşlerini tahlil ve tenkitlerini özetleyen ikinci bir rapor yer alır (s. 267-274). Buradaki çok ilgi çekici görüşler üzerinde ileride durulacaktır.

Harita 2 — La Broquière'in Trakya'daki yolu.

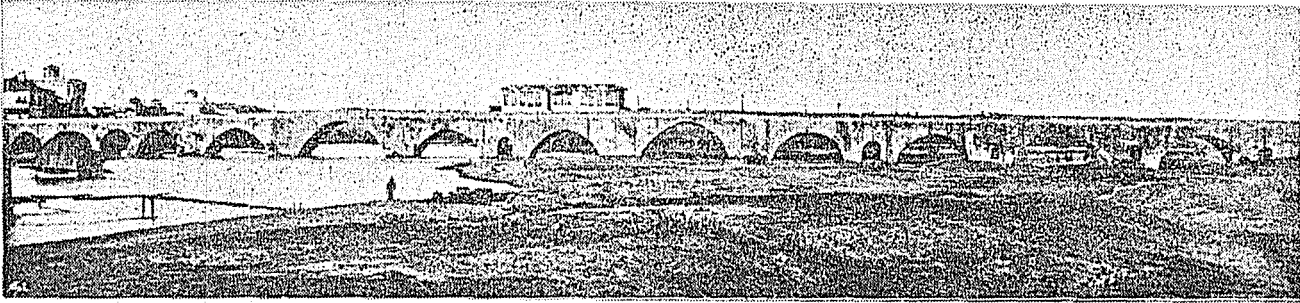
Res. 1. La Broquièrre'i Philippe Le Bon'un huzurunda gösteren minyatür, Paris'de *Bibliothèque Nationale*'daki elyazmasında ms. franç, 9087, fol. 152 v.

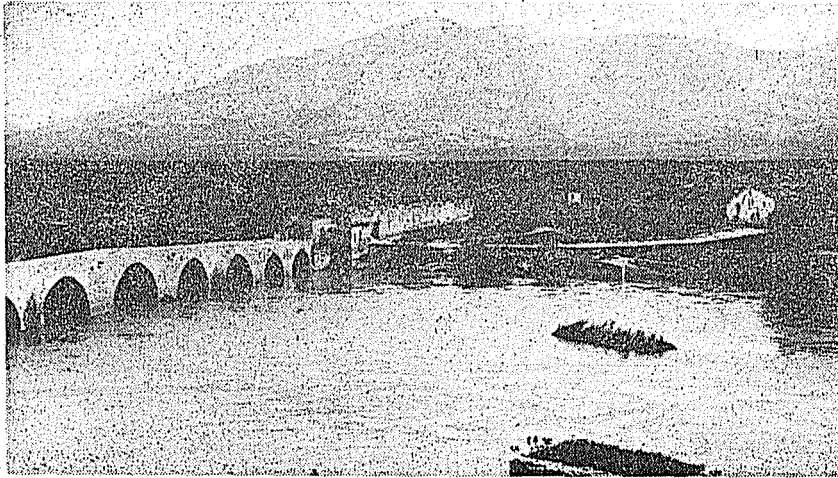
Res. 2. Ayni minyattırde La Broquière'in portresi.

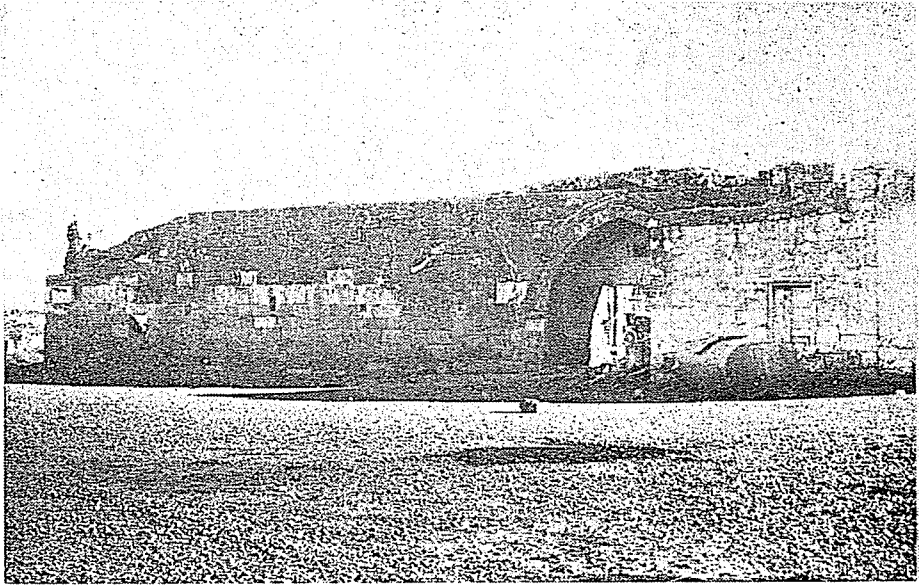
Res. 3. B. de La Broquière'i Doğu'ya gönderen Philippe Le Bon'un portresi. Brugge (Bruges)'de *Groeningemuseum*'da Rogier van der Weyden'in tablosu.

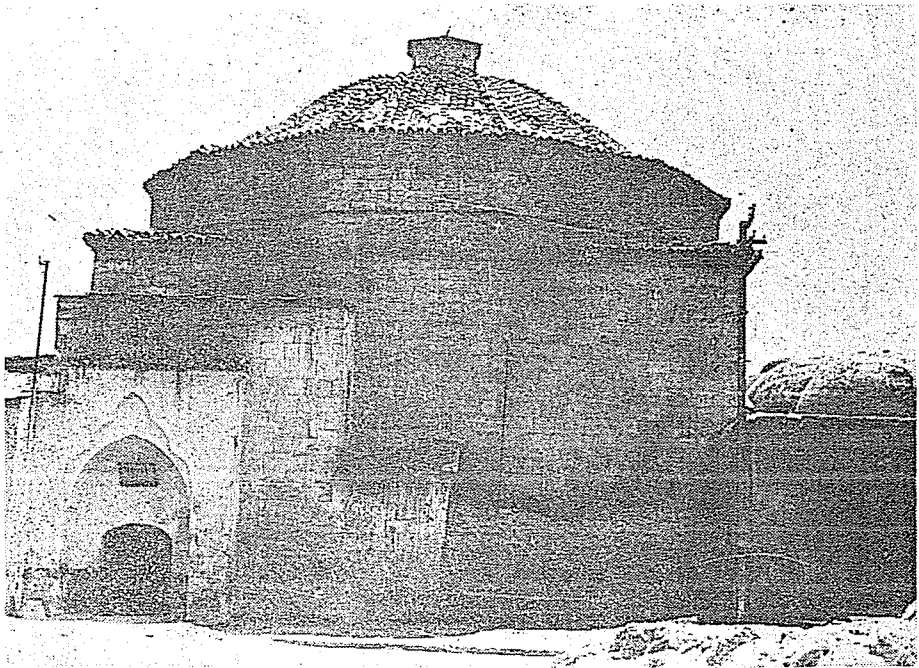
Res. 4. La Broquière'in gördüğü ve batsettiği eserlerden: Adana'da Seyhan köprüsünün eski bir fotoğrafı
(*Servet-i Fünun*, sayı 317, s. 72'den).

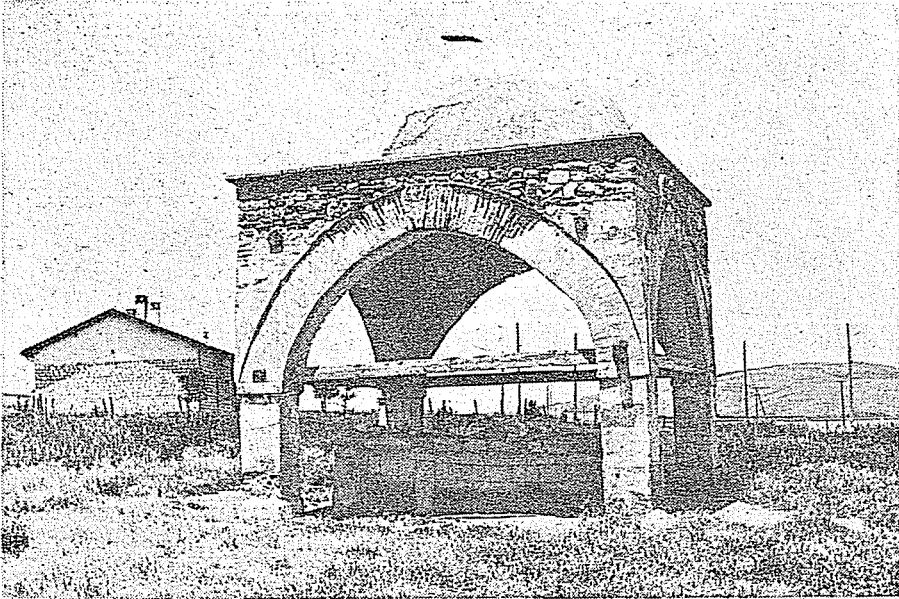
Res. 5. La Broquière'in gördüğü ve bahsettiği eserlerden: Misis köprüsünün eski bir fotoğrafı (*Üniv. Ktp. Foto Albumu*, no. 90411).

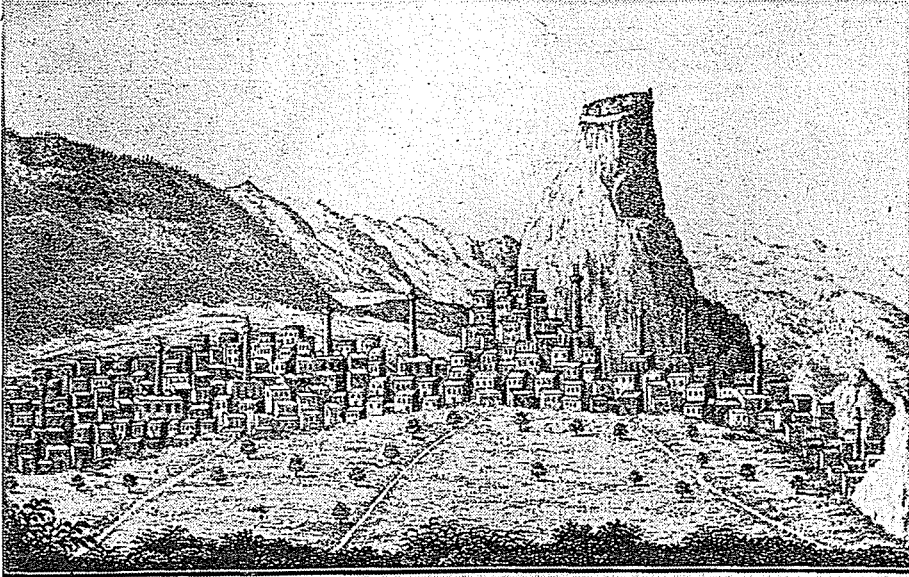
Res. 6. La Broquière'in gördüğü eserlerden : Misis'de kervansaray (Eskihan).

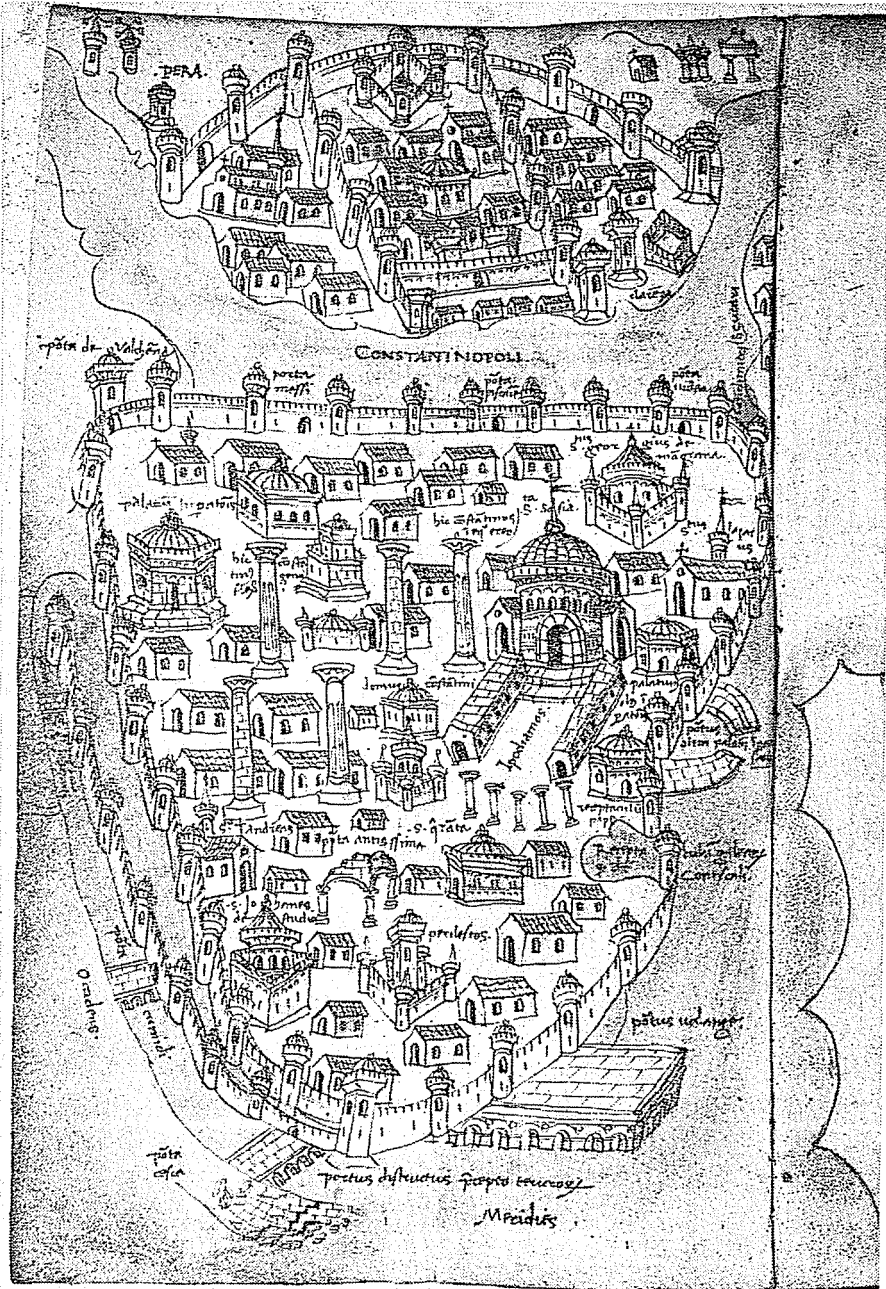
Res. 7. La Broquière'in gördüğü eserlerden : Adana'da Yalı veya Irmak hamamı.

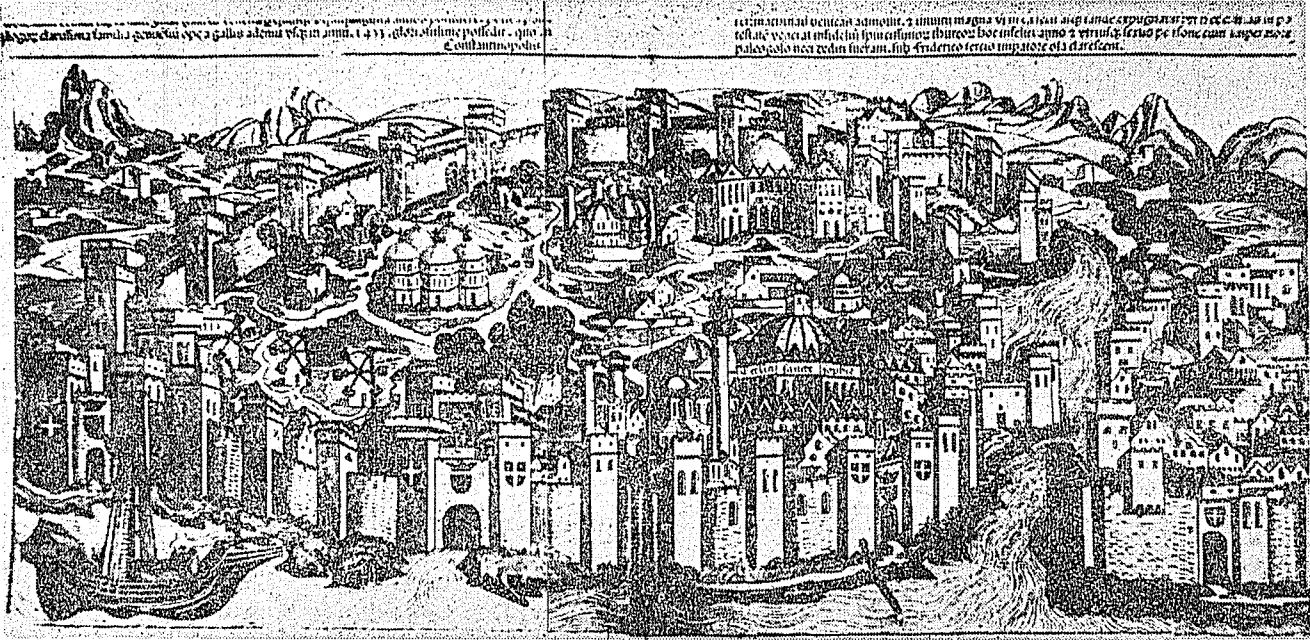
Res. 8. La Broquière'in gördüğü eserlerden : Ilgın kaplıcası yanındaki türbe
(Foto : Doç. Dr. Yıldız Demiriz - 1968).

Res. 9. La Broquière'in bahsettiği Afyon Karahisarının ve kalesinin eski bir gravürü
(Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien*, III, 1737, lèv. XI, 1).

Res. 10. La Broquière'in İstanbul'a geldiği yıllarda (1420 e doğru) Cristoforo Buondelmonti tarafından çizilen İstanbul ve Galata'nın resmi (Chigi koleksiyonunda).
(Resmin orijinali kayıptır, bu sonraki kopyalardan biridir).

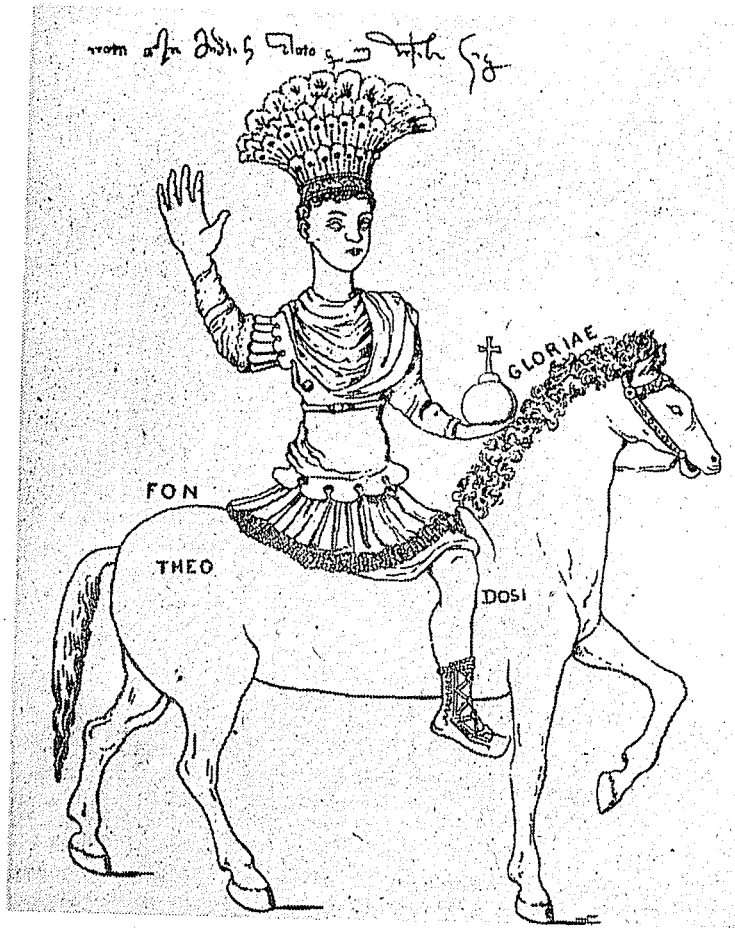
Res. 11. XV. yüzyılda İstanbul'un tasvir eden ağaç oyma bir gravür. Hartmann Schedel'in *Welichronik* (Nürnberg, 1493) adlı eserinden. (Baskı Fetihden sonraya ait olmakla beraber resmin aslı Bizans' devrinin İstanbul'unu tasvir eder).

Res. 12. Bizans İmparatoru VIII. Ioannes Palaiologos'un portresi, Benozzo Gozzoli'nin Floransa'da Palazzo Riccardi'de «Üç kralın ziyareti» adlı tablosundan.

Res. 13. VIII. Ioannes Palaiologos'un Vatikan'daki büstü.

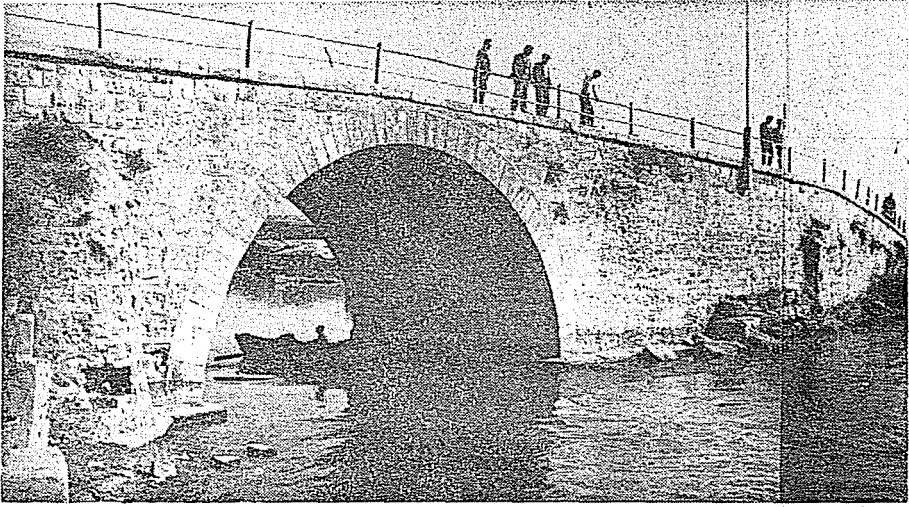
Res. 14. Topkapı sarayında iken 1877'de Budapeşte kütüphanesine hediye edilen elyazmadaki atlı İmparator heykelinin resmi.

Res. 15: *Tercüme-i Miftah-ı cifr'il-câmi'* yazmasında Ayasofya ve önündeki atlı İmparator heykeli (İst. Üniv. Ktp. de 13. merkez, var. 92 b).

Res. 16. *Tercüme-i Miftâh-i cîfiril-câmi'* yazmasında Ayasofya ve önündeki atlı İmparator heykeli (Topkapı Sarayı Ktp.).

Res. 17. La Broquière'in gördüğü eserlerden : Küçük Çekmece köprüsü.

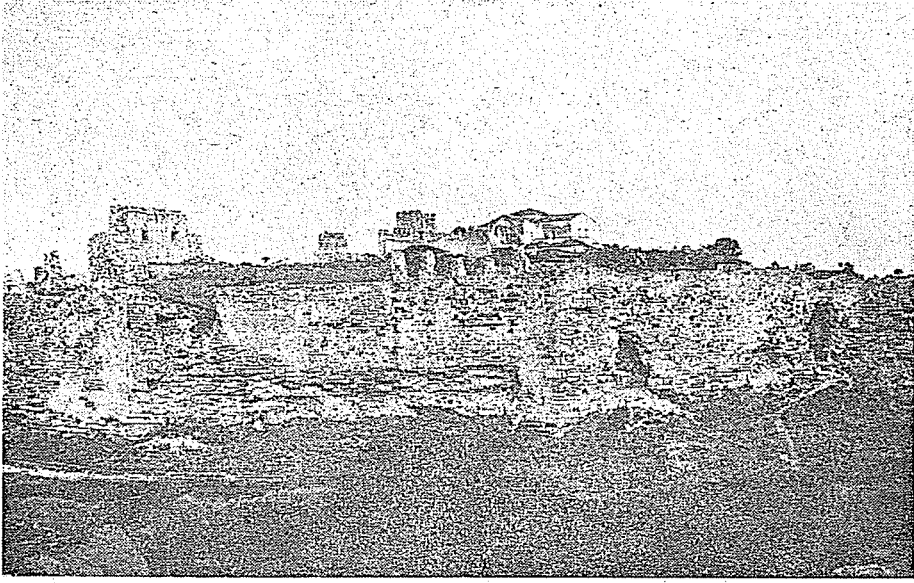
Res. 18. La Broquière'in gördüğü eserlerden : Ferecik'de Kosmosoteria manastırı kilisesinin eski bir resmi (Wulff, *Byzantinische Kunst*, s. 47, res. 417'den).

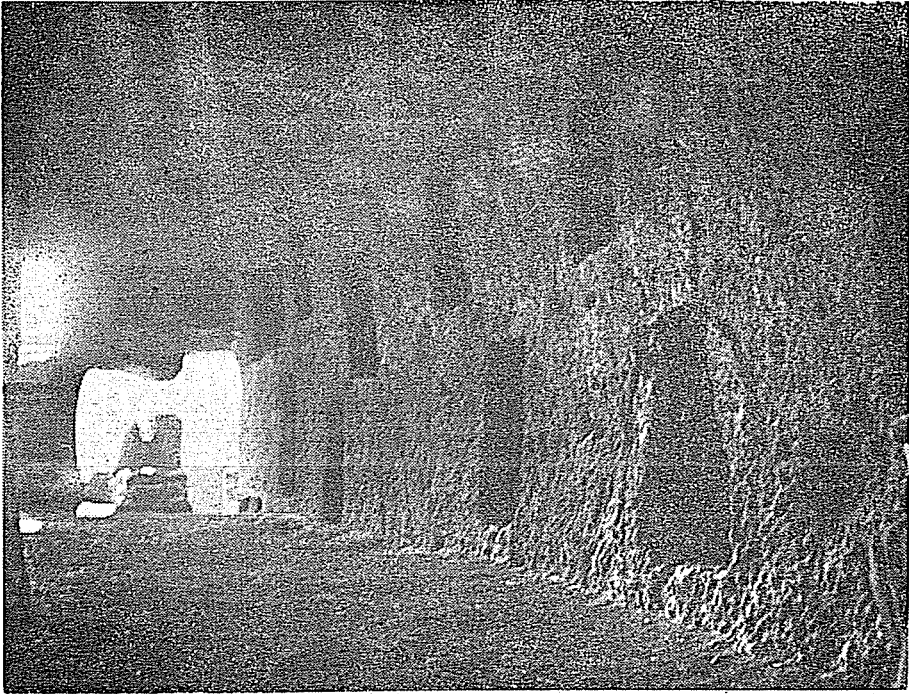
Res. 19. Sultan II. Murat'ın fantezi bir portresi (aslı *Viyana*'da).

Res. 20. Sultan II. Murat'ın gerçeğe çok uygun bir portresi (aşlı Münih'de).

Res. 21. La Broquière'in gördüğü eserlerden : Enez kalesi ve Gattelusî'lerin sarayı yıkıntısı ile Ayasofya.

Res. 22. La Broquière'in gördüğü yerlerden : Ereğli-Karaman arasında mağara-köylerden Manazan mağaraları.